

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

бакалавра

на тему

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

(тема кваліфікаційної роботи)

Виконав: студент 3 курсу, групи ЗМП-ОПН 22
спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки
(код і найменування спеціальності)

_____ / Маргарита ВЕНИДИКТОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Керівник _____ / Вероніка БАКАТАНОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Рецензент _____ / Тетяна ЛАЗАРЄВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

«До захисту допущено»

В.о.завідувач кафедри _____ / Наталія БРЮХАНОВА
(підпис) (ім'я та прізвище)

Нормоконтроль _____ / Наталія БОЖКО
(підпис) (ім'я та прізвище)

Секретар ЕК _____ / Ольга ЛИТВИН
(підпис) (ім'я та прізвище)

Харків – 2025 рік

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут «Українська інженерно-педагогічна академія»
Кафедра педагогіки, методики та менеджменту освіти
Рівень вищої освіти перший (бакалаврський)
Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки
Освітньо-професійна програма «Освітні, педагогічні науки»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

 Наталія

БРЮХАНОВА

(підпис, ініціали, прізвище)

“28” квітня 2025 року

З А В Д А Н Н Я
на кваліфікаційну роботу
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

здобувача ВЕНИДИКТОВА Маргатита Ігорівна

1. Тема: Формування культури поведінки в молодших школярів у позаурочній діяльності

затверджена наказом по університету № 4801-5/923 від 10.04.2025 р.

2. Термін здачі закінченої роботи «11» червня 2025 р.

Об'єкт дослідження – процес формування в молодших школярів культури поведінки в позаурочній діяльності

Предмет дослідження – розробка педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтувати, розробити та оцінити педагогічні умови та зміст позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

Завдання дослідження: 1. Проаналізувати сутність і зміст поняття «культура поведінки», виявити особливості та способи формування культури поведінки в молодших школярів у позаурочній діяльності.

2. Теоретично обґрунтувати й розробити педагогічні умови та зміст позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

3. Здійснити експертне оцінювання розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

4. Зміст роботи/проєкту (перелік питань, які належить розробити):

1. Формування культури поведінки в молодших школярів у позаурочній діяльності як психолого-педагогічна проблема.

2. Педагогічні умови та зміст позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів у позаурочній діяльності.

3. Експертне оцінювання розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

5. Перелік графічного матеріалу (презентаційний матеріал): презентація доповіді за результатами дослідження з використанням комп'ютерної презентаційної програми MS Power Point (18 слайдів)

6. Дата видачі завдання «28» квітня 2025 р.

Керівник

(підпис) Вероніка БАКАТАНОВА
(ім'я, прізвище)

Завдання прийняв до виконання _____
(підпис) Маргарита ВЕНИДИКТОВА
(ім'я, прізвище)

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН-ГРАФІК виконання кваліфікаційної роботи

№ з/п	Назва етапів роботи та питань, які мають бути розроблені відповідно до завдання	Термін виконання	Позначки керівника про виконання завдань
1	Проаналізувати сутність і зміст поняття «культура поведінки», виявити особливості та способи формування культури поведінки в молодших школярів у позаурочній діяльності. Теоретично обґрунтувати й розробити педагогічні умови та зміст позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів	12.05.2025	виконано
2	Експертне оцінювання розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.	29.05.2025	виконано
3	Загальне оформлення кваліфікаційної роботи, написання доповіді за результатами дослідження, створення презентації з використанням комп'ютерної презентаційної програми MS Power Point.	05.06.2025	виконано

Студент

(підпис)

(ім'я, прізвище) Маргарита ВЕНИДИКТОВА

Нормоконтроль

(підпис)

(ім'я, прізвище) Наталія БОЖКО

РЕФЕРАТ

Венедиктова М. І. Формування культури поведінки в молодших школярів у позаурочній діяльності.

Робота складається зі вступу, двох розділів, висновку, списку з 42 використаних джерел, 3 додатків, містить 3 таблиці, 1 рисунок; кількість сторінок основного тексту – 52.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтувати, розробити та оцінити педагогічні умови та зміст позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

Об'єкт дослідження – процес формування в молодших школярів культури поведінки в позаурочній діяльності.

Предмет дослідження – розробка педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати сутність і зміст поняття «культура поведінки», виявити особливості та способи формування культури поведінки в молодших школярів у позаурочній діяльності.

2. Теоретично обґрунтувати й розробити педагогічні умови та зміст позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

3. Здійснити експертне оцінювання розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

Наукова новизна дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні й розробки педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

Практична значимість дослідження полягає в тому, що розроблений комплекс позаурочних занять з формування культури поведінки в молодших школярів може бути використаний в освітньому процесі початкової школи.

Ключові слова: культура поведінки, молодші школярі, позаурочна діяльність, педагогічні умови, змісту позаурочної діяльності вчителя.

ABSTRACT

Venedyktova M. I. Formation of culture of behavior at younger school students in extracurricular activities.

Work consists of introduction, two chapters, the conclusion, the list from 42 the used sources, 3 applications, contains 3 tables, 1 drawing, total of pages – 52.

Research objective – theoretical to prove, develop and estimate pedagogical conditions and content of extracurricular activities of the teacher of formation of culture of behavior of younger school students.

Object of a research – process of formation at younger school students of culture of behavior in extracurricular activities.

Subject of research – development of pedagogical conditions and the content of extracurricular activities of the teacher of formation of culture of behavior of younger school students.

Research tasks:

1. To analyze essence and the maintenance of the concept «culture of behavior», to reveal features and ways of formation of culture of behavior at younger school students in extracurricular activities.

2. To theoretically prove and develop pedagogical conditions and content of extracurricular activities of the teacher of formation of culture of behavior of younger school students.

3. To carry out expert estimation of the developed pedagogical conditions and content of extracurricular activities of the teacher of formation of culture of behavior of younger school students.

The scientific novelty of a research consists in theoretical justification and development of pedagogical conditions and the content of extracurricular activities of the teacher of formation of culture of behavior of younger school students.

The practical importance of a research is that the developed complex of after-hour classes in formation of culture of behavior at younger school students can be used in educational process of elementary school.

Keywords: culture of behavior, younger school pupils, extracurricular activities, pedagogical conditions, content of extracurricular activities of the teacher.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	11
1.1. Сутність і зміст поняття «культура поведінки».....	11
1.2. Особливості формування культури поведінки в молодших школярів у позаурочній діяльності.....	19
1.3. Способи формування культури поведінки в молодших школярів.....	28
Висновки до розділу 1.....	33
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ТА ЗМІСТ ПОЗАУРОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ З ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇХ ЕКСПЕРТНЕ ОЦІНЮВАННЯ.....	36
2.1. Педагогічні умови та зміст позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.....	36
2.2. Експертне оцінювання розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя.....	43
Висновки до розділу 2.....	54
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59
ДОДАТКИ.....	63

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сьогоднішній день перед освітою гостро постає проблема формування в дітей певних якостей особистості. Суспільні вимоги та вимоги державних стандартів ставлять на перший план формування в школярів універсальних навчальних дій, що визначаються як здатність особистості до саморозвитку й самовдосконалення шляхом свідомого й активного придбання нового досвіду. Особлива увага приділяється особистісним універсальним навчальним діям, що забезпечують ціннісно-смыслову орієнтацію школярів та орієнтацію в соціальних ролях і міжособистісних стосунках. До таких дій можна віднести вміння співвідносити вчинки й події із прийнятими етичними принципами, знання моральних норм і вміння виділити моральний аспект поведінки. Зазначені аспекти становлять зміст культури поведінки дітей. Рівень культури поведінки визначається успішністю соціалізації особистості школяра в суспільстві й у системі міжособистісних стосунків.

Таким чином, завдання з формування культури поведінки молодших школярів повинні активно вирішуватися в усіх закладах загальної освіти. Однією з форм роботи, через яку загальноосвітня школа реалізує моральне виховання школярів і, відповідно, формування культури поведінки в них, є позаурочна діяльність. Переваги позаурочної діяльності полягають у широких можливостях тих методів і засобів роботи, які можуть бути в ній застосовані. Крім того, позаурочна діяльність є обов'язковим видом діяльності для кожної освітньої установи.

Відсутність знань про дружбу, доброту, чесність, справедливість є причиною частих конфліктів між дітьми. Тому вчитель повинен, насамперед, з'ясувати, що самі діти знають про етику стосунків між людьми, який конкретний зміст вони вкладають у поняття «доброта», «чесність», «справедливість», чи усвідомлюють вони прояву жорстокості, обману й егоїзму.

Саме це є підставою для того, щоб прищеплювати дітям знання про правила поведінки, формувати в них навичок культурної поведінки, а також прищеплювати знання про культуру етикету, формувати в них любов і повагу до навколишніх, прищеплювати їм дбайливе ставлення до культурних цінностей.

Звідси – проблема дослідження, що полягає у певній невідповідності наявної культури поведінки в молодших школярів вимогам, які ставляться з боку суспільства та світової спільноти. Все це й зумовило тему дослідження: «Формування культури поведінки в молодших школярів у позаурочній діяльності».

Мета дослідження – теоретичне обґрунтувати, розробити та оцінити педагогічні умови та зміст позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

Об'єкт дослідження – процес формування в молодших школярів культури поведінки в позаурочній діяльності.

Предмет дослідження – розробка педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

Гіпотеза дослідження: формування культури поведінки молодших школярів у позаурочній діяльності буде здійснюватися більш ефективно, якщо реалізувати комплекс спеціально створених педагогічних умов та розробити відповідний зміст позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати сутність і зміст поняття «культура поведінки», виявити особливості та способи формування культури поведінки в молодших школярів у позаурочній діяльності.

2. Теоретично обґрунтувати й розробити педагогічні умови та зміст позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

3. Здійснити експертне оцінювання розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали:

– наукові праці з проблем виховання школярів таких вітчизняних та зарубіжних дослідників як: С. Гарбар [7], Н. Кононенко [14], С. Максименко [17], О. Матвієнко [19], Т. Поніманська [21], Л. Харченко [27], О. Чорна [30], I. Bondar і G. Kolesnikova [33], A. S. Masten і J. D. Coatsworth [37], J. L. Mahoney і H. Stattin [36], R. C. Pianta і M. W. Stuhlman [39] й ін.;

– дослідницькі роботи щодо формування культури поведінки молодших школярів: М. Більдіної [3], Л. Герасименко [8], В. Красневської [15], Т. Погоскіної [20], О. Титаренко [25], Л. Хоружої [28], В. Юрчак [31] та ін.;

– наукові доробки в галузі позакласної роботи в загальноосвітній школі: Л. Базильчук [1], Г. Бурдюг [4], І. Винниченко та Е. Марієнгоф [5], Г. Глухова [9], Б. Кобзар [13], Н. Кудикіна [16], К. Слесик [23] й ін.

Методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної літератури з поданої теми; вивчення матеріалів та публікацій з поставленої проблеми; аналіз та узагальнення передового педагогічного досвіду; експертне оцінювання педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні педагогічних умов і особливостей формування культури поведінки в молодших школярів та в обґрунтуванні й систематизації змісту позаурочної діяльності, що сприяє розвитку культури поведінки в молодших школярів.

Практична значимість дослідження полягає в тому, що розроблений комплекс позаурочних занять з формування культури поведінки в молодших школярів може бути використаний в освітньому процесі початкової школи.

Структура роботи: робота складається із вступу, двох глав, висновків, списку з 42 використаних джерел, 3 додатків, кількість сторінок основного тексту – 52. Загальний обсяг роботи – 78 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Сутність і зміст поняття «культура поведінки»

Перш ніж переступити до вивчення сутності й змісту такого поняття як «культура поведінки», необхідно розглянути сам термін «культура». Українська дослідниця М. Більдіна у своїй статті відзначає, що «під культурою, з наукового погляду, розуміється система надбіологічних програм, що історично розбудовуються, а також людська поведінка, яка забезпечує всебічне відтворення й розвиток соціальному життю» [3]. Програми діяльності, поведінки й спілкування суспільства, що входять у соціальне життя, виражаються в знаннях, нормах, навичках, зразках діяльності й поведінки, а також в ідеях, гіпотезах, віруваннях, цілях, ціннісних орієнтацій й ін. У своїй сукупності всі перераховані аспекти формують соціальний досвід, що історично накопичується. Культура, у свою чергу, зберігає цей досвід і транслює його, тобто передає від покоління до покоління. Крім того, культура генерує нові програми діяльності, поведінки й спілкування, реалізація яких у відповідних видах і формах людської активності спричиняє реальні зміни в житті суспільства і є основою для його еволюції.

Явище культури розглядається у різних наукових галузях: філософії, культурології, мистецтвознавства, історії, лінгвістики, етнології, економіки, політології, психології, педагогіці й ін.

Саме слово «культура» прийшло в науку з латинської мови й споконвічно мало три значення, які були тісно взаємозалежні між собою й представлялися як певні щаблі структури поняття. Перше значення цього слова й перший щабель: культура – це поклоніння, шанування, культ. Друге значення й другий

щабель: культура – це процес виховання, освіти й розвитку. І третє значення, третій щабель: культура це вирощування, розведення, догляд, якийсь захист живого. Причому значення мають усі щаблі, оскільки, як відзначено в роботі О. Матвієнко, «людина, яка не має для себе чогось святого, тобто не має культу чого-небудь, не буде знати, як правильно й відповідно до норм і правил розпоряджатися власними знаннями й уміннями» [19, с. 25].

Починаючи з XVIII ст. культура стала предметом фундаментального дослідницького інтересу. На це явище звертали свою увагу багато видатних мислителів. Згодом цей інтерес сильно зріс і на сьогоднішній день існує більш тисячі дефініцій поняття «культура». Відповідно, здійснюються спроби згрупувати існуючі визначення поняття «культура» відповідно до їхнього змісту й ознаками, якими вони наділяють цей термін. У цілому, як відзначено академіком С.У. Гончаренко, «культура (від лат. *cultura* – виховання, освіта, розвиток) – сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності. У вужчому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування (школи, вузи, клуби, музеї, театри, творчі спілки, товариства тощо). Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності» [10, с. 182]. Система цінностей суспільства при цьому виступає в якості життєвого орієнтира кожної людини, основою для її практичного ставлення до предметів і явищ дійсності. Ця система може бути продуктом праці, предметом товарного обміну або ж предметом мистецтва. Більш детальний розгляд дозволяє стверджувати, що система цінностей є якимось набором ідеалів, зразків поведінки, норм, добутків культури й мистецтва, результатів досліджень, технологій і т. ін.

Структурні складові поняття «культура» виділяються відповідно до виду суб'єкта культури. Як правило, згідно з [21], до її складових відносять:

- елітарну або високу культуру, яку створюють самі для себе привілейовані верстви суспільства, і яка має вузьку цільову спрямованість, духовний аристократизм і ціннісно-смыслову самодостатність;

- масову культуру, яка у своєму змісті пристосована до смаків і потреб широких мас споживачів культури й у якості її характерної риси виступає висока тиражованість;

- народну культуру, що є культурою народних мас, сформованою з моменту створення національної держави. В основі цього виду культури лежать традиції й звичаї, вибудовані на досвіді мас і самостійності народів-носіїв.

У широкому змісті на сьогоднішній день під культурою прийнято розуміти всю сукупність людської діяльності, а саме: накопичені суспільством навички й уміння, у тому числі матеріалізовані як артефакти; форми й способи самопізнання й самовираження; набір клішованих кодів, які пропонують людині певні моделі поведінки й виконують тим самим виховну, гносеологічну, регулятивну, ціннісну й інші функції. Загальні явища, які є типовими для усіх представників культур і проявляються в усіх суспільствах і групах звуться «культурні універсалії» [22].

У різноманітні визначень терміну «культура» відбивається глибина й незмірність людського буття. Так, О. Матвієнко відзначає, що під культурою, наприклад, можуть розуміти ідеальну сторону життя суспільства, взаємозв'язки між людьми і їх поведінкою. Або ж культуру можуть розглядати як ідеалоформуючі аспекти життєдіяльності суспільства, оскільки в сфері культури створюють ідеали відносин між людьми, ідеали господарсько-економічних відносин, а також ідеали соціальної поведінки (сімейного життя, етичних відносин) [19]. Крім того, культуру можуть розглядати як рівень розвитку людей, а також як історично конкретний рівень розвитку суспільства й людини, виражений у типах і формах організації життя й діяльності людей і в створюванні ними матеріальних і духовних цінностей.

Вітчизняна дослідниця С. Русова розглядає культуру як досягнення всього суспільства за всі періоди його існування й у всіх областях. Іншими словами, авторка визначає культуру як підсумок досягнень окремих осіб і всього людства в усіх областях і во всіх аспектах у тому ступені, в якому ці досягнення сприяють духовному вдосконалюванню особистості та загальному прогресу [22]. Як видно, культура є досить багатозначним поняттям, що не має чіткого визначення. Поєднуючи всі представлені трактування цього поняття, можна навести таке визначення.

Культура – це сукупність духовних цінностей і норм, притаманних великій соціальній групі, народу або нації і таких, що визначають рівень розвитку суспільства в цілому. Також відзначимо, що з поняттям «культура» пов'язано з такими поняттями як «культурні цінності», «культурна спадщина», «культурні блага» і «культурна діяльність».

Усе сказане вище дозволяє сформулювати певне уявлення про таке явище як культура. Таким чином, структура культури включає:

- систему цінностей і норм, які підтримують єдність суспільства;
- комплекс ідей і матеріальних втілень, який містить у собі відтворення й розвиток людини як суб'єкта діяльності;
- сукупність артефактів, знань, вірувань, які відбивають адаптацію й репродукування життєвого укладу людства.

Таким чином, поняття «культура» можна визначити як світ свідомого людського буття, який створений і твориться людьми в ході їх взаємодії із природою та між собою, і виражається в різних матеріальних, духовних і соціальних продуктах, що лежать в основі суспільного, колективного й індивідуального життя. Варто також розуміти, що культура – це свого роду друга природа, яка, як і властиво самій природі, існує об'єктивно, незалежно від конкретного індивіда, що є свого роду результатом взаємовпливу природи й людини.

Сучасні науковці виділяють зовнішню й внутрішню культуру особистості. Переважна більшість з них під зовнішньою культурою особистості

або культурою поведінки розуміють уміння людини поводитися в суспільстві, яке виражається в його манерах, жестах, мові, естетиці зовнішнього вигляду, в умінні організовувати свій робочий простір і використовувати вільний час. Зовнішню культуру визначають і підтримують норми й правила культурної поведінки, що склалися. Зовнішня культура або культура поведінки містить у собі правила поведінки в громадських місцях, правила спілкування й відносин між людьми. Внутрішню культуру людини становлять її світогляд, властиві їй моральні риси, наявні в неї знання, інтереси й духовні запити. Ця сторона культури особистості виражається ставленням людини до навколишньої дійсності, до людей і до результатів праці. Саме по характеру цього ставлення визначають рівень вихованості й культури кожної людини.

Варто відзначити, що в культурі поведінки проявляється єдність не тільки зовнішніх факторів, які регулюють і контролюють діяльність і поведінку особистості, але й внутрішніх особливостей особистості, її задатків. Як відзначає Н. Кононенко, вихованість, гарні манери й дотримання етикету завжди мали й мають цінність у суспільстві, оскільки вони відбивають багатий внутрішній мир людини. Але в дійсності єдність зовнішньої й внутрішньої культури не завжди співпадає. Досить часто хороші, добрі люди, що знають і не вміють поводитися в суспільстві. І, навпаки, за зовнішнім лиском, гарними смаком і манерами може стояти людина дурна й неосвічена [14].

Таким чином, під культурою поведінки можна розуміти прояв загальної культури людини в її діях, відносинах, вчинках інтересах, що стосуються інших людей, що й виражають ступінь її поваги до їхньої людської гідності. Дуже часто культура поведінки розглядається як дотримання людиною основних вимог і правил людського гуртожитку, а також сформованості в неї вміння знаходити правильний тон у спілкуванні з оточуючими людьми [31]. Так, В. Красневська визначає термін «культура поведінки» як сукупність корисних для суспільства стійких форм поведінки в суспільстві, у різних видах діяльності й у побуті [15]. Л. Хоружа розглядає культуру поведінки, у тому числі, і як соціально прийнятні якості особистості та вчинки, сформовані в людини, як

члена суспільства. Авторка також відзначає, що ці якості особистості формуються за допомогою опанування людиною загальнолюдських моральних цінностей, морально-етичних норм поведінки й естетичної культури [28]. В. Юрчак культуру поведінки розглядає як сукупності форм повсякденної поведінки особистості, у яких виражаються моральні й естетичні норми цієї поведінки [31].

Багатьма дослідниками виділяються такі аспекти розуміння культури поведінки як: моральні вимоги суспільства, що закріплені в нормах, принципах і ідеалах; положення, що закріплені в суспільстві в якості соціально-прийнятних і направляють, регулюють і контролюють вчинки та дії людини в суспільстві. Культура поведінки, як правило, вивчається через її компоненти, до яких здебільше відносять культуру спілкування, культуру мови, культуру зовнішності та побутову культуру. Дослідниками цього феномену культура поведінки визначається як широке, багатогранне поняття, яке розкриває сутність моральних норм у системі найбільш значимого, життєво важливого ставлення до людей, до роботи та до об'єктів матеріальної й духовної культури.

У цілому, культуру поведінки можна визначити як процес дотримання основних вимог і правил, прийнятих у суспільстві, а також уміння дотримуватися суспільного порядку й адекватно взаємодіяти з навколишніми людьми. У рамках цієї роботи за основу буде взяте визначення культури поведінки, представлене Л. Герасименко, а саме: «культура поведінки – це сукупність форм повсякденної поведінки людини, у яких знаходять зовнішнє відображення моральні й естетичні норми цієї поведінки» [8, с. 12]. Варто відзначити, що культура поведінки з одного боку відбиває моральні вимоги суспільства, що закріплені в принципах і ідеалах, а з іншого – відбиває засвоєння положень, які направляють, регулюють і контролюють вчинки й дії людини. Результатом засвоєння людиною культури поведінки є вихованість. Під вихованістю в цьому випадку розуміється дотримання людиною правил етикету, правил спілкування, тобто дотримання культури спілкування, а також

дотримання нею загальнолюдських моральних цінностей. Однією з основних ознак культури поведінки є прояв точності й обов'язковості.

Культура поведінки також має безліч класифікацій. Культура поведінки може бути вербальною й невербальною, тобто, що дає уявлення про вміння людини володіти нормами літературної мови, тобто точністю, ясністю й чистотою мови, а також про оволодіння нею практичними діями та вчинками. Крім того, сама поведінка може характеризуватися як культурна або некультурна, а також церемоніальна, професійна і т. ін. [18]. При цьому під поведінкою, згідно з академіком С.У. Гончаренком, розуміється «система взаємопов'язаних реакцій і дій людини й тварин у взаємодії з навколишнім середовищем. Фізіологічною основою поведінки є система безумовних і умовних рефлексів. Поведінка людини є системою дій і вчинків, які мають моральне значення й піддаються моральній оцінці незалежно від того, з яких причин їх зроблено. В цьому розумінні говорять і про поведінку учня в школі, родині, у громадських місцях тощо. Згідно з цим виховання поведінки як системи вчинків є насамперед моральним вихованням» [10, с. 261].

Також варто відзначити, що існують відмінності між поняттями «культура поведінки» і «поведінкова культура». Якщо в культурі поведінки відбиваються норми поведінки конкретної людини, прийняті в конкретному суспільстві, то в поведінковій культурі відбиваються звичаї, традиції, звичаї, порядки, звички, етикет, етичні й естетичні погляди. Іншими словами, поведінкова культура є більш широким поняттям, ніж культура поведінки, оскільки воно містить у собі етикет і культуру поведінки у вузькому змісті цих понять. Будучи частиною загальнолюдської культури, поведінкова культура відображує в собі стан суспільного розвитку й одночасно серйозно впливає на нього. Первинними складовими поведінкової культури є звичаї, традиції, звичаї, порядки й звички, які згодом сформувалися в етичні й естетичні погляди й тільки потім – в етикет [12].

Як відзначає українська дослідниця Т. Погоскіна «культура поведінки, як правило, містить у собі три складових: 1) культуру діяльності; 2) культуру

спілкування; 3) культурно-гігієнічні навички» [20, с. 16]. Далі вона пояснює, що під культурою діяльності розуміється сформоване в людини вміння стежити за порядком і чистотою того місця, у якому їм виконується та або інша діяльність (трудова, ігрова, навчальна). Під культурою спілкування розуміється наявність у людини вміння й прагнення поважати навколишніх його людей, зважати на їхню думку і їх бажаннями, а також знання людиною правил спілкування з людьми різних віків. Культурно-гігієнічні навички є «сформованими й закріпленими в поведінці людини навичками охайності, акуратності, а також уміння тримати в чистоті своє тіло й свій одяг. При цьому необхідність дотримуватися культурно-гігієнічних норм для людини повинна бути продиктована не тільки нормами чистоти, але й нормами людських взаємин» [20, с. 16-17].

У цілому, викладене вище, дозволило зробити певні проміжні висновки. Явище культури розглядається у різних наукових галузях: філософії, культурології, мистецтвознавстві, історії, лінгвістиці, етнології, економіці, політології, психології, педагогіці й ін. У цілому поняття «культура» можна розглядати в якості світу свідомого людського буття, який створений і твориться людьми в ході їх взаємодії із природою й між собою, і виражається в різних матеріальних, духовних і соціальних продуктах, що лежать в основі суспільного, колективного й індивідуального життя. Культура може бути елітарною або високою, масовою та народною. Виділяють зовнішню й внутрішню культуру особистості. Зовнішня культура або культура поведінки особистості – це вміння людини поводитися в суспільстві, а внутрішня – світогляд людини, властиві їй моральні риси, наявні в неї знання, інтереси й духовні запити.

Культура поведінки містить у собі як зовнішні фактори поведінки, так і внутрішні особливості особистості. Культура поведінки – це сукупність форм повсякденної поведінки людини, у яких знаходять зовнішнє відображення моральні й естетичні норми цієї поведінки. Культура поведінки з одного боку відбиває моральні вимоги суспільства, які закріплені в принципах і ідеалах, а з

іншого – відбиває засвоєння положень, що спрямовують, регулюють і контролюють вчинки та дії людини. Результатом засвоєння людиною культури поведінки є вихованість. Культура поведінки відрізняється від поведінкової культури, оскільки остання являє собою широке явище, що охоплює крім самої культури поведінки ще й етикет. Культура поведінки містить у собі три складових: культуру діяльності, культуру спілкування й культурно-гігієнічні навички.

Як було відзначено, формування культури поведінки відбувається за допомогою цілеспрямованого прищеплювання людині загальнолюдських цінностей із чого можна зробити висновок про те, що без цілеспрямованого впливу неможливе повноцінне формування в людини культури поведінки. Природно, свій початок цей процес повинен брати ще в дошкільному або молодшому шкільному віці, оскільки, чим доросліше людина, тим складніше перенаправити сформовані в неї уявлення й звички в інше русло. Таким чином, формування культури поведінки в молодших школярів, що має свої особливості, є важливим педагогічним завданням, яке буде розглянуте далі.

1.2. Особливості формування культури поведінки в молодших школярів у позаурочній діяльності

Проблема формування культури поведінки в дітей розглядається досить великою кількістю вчених. Згідно з дослідженнями цих авторів культура поведінки дитини є складовою частиною її морального виховання [2; 3; 7; 8; 10-12; 15; 19]. При цьому моральне виховання розглядається вченими як планомірний систематичний, цілеспрямований процес прилучення дітей до загальнолюдських і суспільних цінностей.

Так А. С. Макаренко у своїх дослідженнях особливу увагу приділяв проблемі формування культури поведінки в дітей. Автором був відзначений серйозний пробіл в існуючій на той момент системі виховання, суть якого

полягала в тому, що хоча перед дітьми й ставилося завдання поводитися строго певним чином, педагогами при цьому не враховувалася необхідність формування в підростаючого покоління усвідомленої потреби в культурній поведінці. Ними також не розглядалися й, відповідно, не враховувалися особливості впливу культури поведінки на внутрішній мир дитини й на розвиток її взаємин з навколишніми, що суттєво знижувало ефективність роботи із прищеплювання дітям культури поведінки. Моральне виховання на той момент орієнтувалося на освоєння норм соціалістичної моралі, але не більш того [18].

Про необхідність цілеспрямованого прищеплювання підростаючому поколінню культури поведінки наголошували у своїх працях С. Гарбар, Л. Герасименко, В. Красневська й ін. [7; 8; 15]. Автори відзначали, що вже в трирічному віці при здійсненні систематичної роботи з формування культури поведінки в дитини розбудовуються моральні звички поведінки. Уже з раннього віку, згідно з думкою вчених, дітей необхідно спрямовувати на добрі вчинки, тим самим формуючи в них гуманні почуття. На цьому етапі вікового розвитку відбувається інтенсивне формування навичок і звичок культурної поведінки дітей, розбудовується мотивація діяльності та вчинків.

У середньому дошкільному віці діти вже можуть правильно оцінювати власні вчинки та вчинки товаришів. Вони також прагнуть допомогти один одному, дотримуватись загальноприйнятих правил поведінки, засвоюють правила ввічливості, проявляють повагу до старших і увагу до однолітків. У старшому дошкільному й молодшому шкільному віці в дітей розбудовується почуття прихильності до однолітків, вони проявляють привітність стосовно навколишніх і легко йдуть на контакт, що у свою чергу є основою для формування в них суспільної спрямованості. На цьому етапі розвитку діти вже здатні висловити схвалення й осудження зробленим ким-небудь вчинків [23].

Але при цьому моральні прояви в дітей старшого дошкільного й молодшого шкільного віку характеризуються нерівністю й нестійкістю, хоча поступово, у міру нагромадження соціального досвіду, у них виробляється

певне ставлення до поведінкового правила як до норми [28]. У групах молодших школярів починаються формуватися такі види взаємин як співдружність або товариство. Вони активно засвоюють етичні норми, у них формується здатність до мотивованої оцінки й проявляється здатність до більш точної характеристики будь-якої поведінки.

Так, О. Матвієнко, вивчаючи процес виховання в дітей етичних почуттів і стосунків на основі художньої літератури, відзначила таке. Якщо в дитини відсутні чіткі етичні уявлення, це робить для неї більш складною взаємодію з навколишніми, що, у свою чергу, призводить до негативного ставлення з її боку до вимог дорослих людей. Авторка також вказувала, що «виховання дитини повинне в обов'язковому порядку містити в собі розвиток морального усвідомлення, оскільки воно є необхідною умовою для спонукання моральних почуттів, які дозволяють дитині не тільки бачити різницю між гарними вчинками й поганими, але й розуміти, чому треба поводитися так, а не інакше, і також бачити моральний мотив за кожним вчинком» [19, с. 27].

Переважає більшість вчених відзначає, що у формуванні культури поведінки в дитини велике значення має виховання дисциплінованості. Вони вважають, що своєрідність дисципліни молодшого школяра полягає в тому, що її встановлення – це прерогатива дорослих, але при цьому дорослим необхідно враховувати потреби й можливості дитини. Правила поведінки в цілому являють собою обмірковані дорослими вимоги, які сформульовані ними для дітей у простий і доступній формі. Ці правила споконвічно засвоюються дітьми у грі й, у міру їх дорослішання, закріплюються в навчальній, трудовій і побутовій діяльності. Правила створюють ґрунт для розвитку в дітей самостійності й організованості, оскільки в них розкрита послідовність необхідних при здійсненні тієї або іншої діяльності дій [22].

Педагогами-вченими відзначається, що початковою формою прояву дисциплінованості в дитини є слухняність, тобто усвідомлене бажання дитини слухатися дорослих і виконувати поставлені перед нею завдання, вказівки й вимоги. Як правило, виділяються два етапи засвоєння дітьми правил поведінки

й відповідних звичок. На першому етапі, у молодшому дошкільному віці діти роблять ті або інші вчинки під впливом вимог дорослих, а в старшому дошкільному й молодшому шкільному віці, на другому етапі, діти вже проявляють самостійність, активність і бажання додержуватися того або іншого правила, ґрунтуючись на моральній мотивації. Виходячи із цього, у процесі формування в дітей молодшого шкільного віку велике значення набуває педагогічний підхід, що ґрунтується на механізмі морального становлення особистості.

Так, професорка Т. І. Поніманська вказує, що в процесі формування культури поведінки молодшого школяра також чимале значення має моральний образ самого педагога: моральні аспекти його особистості, характер його вчинків, суджень, прагнення проявляти ввічливість і дотримуватися спокійного тону в розмові. Крім того, саме педагог у першу чергу визначає те, чому варто вчити дітей, щоб процес їх соціалізації проходив як можна більш успішно. При цьому вимоги, пропоновані дітям під час їх навчання правилам поведінки повинні бути єдині як освітній установі, так і в родині [21].

Дослідниця О. Титаренко в якості важливої умови формування культури поведінки в дітей молодшого шкільного віку виділяють загальний моральний клімат у дитячому колективі, а також стиль взаємин між педагогами й дітьми та самими дітьми. Це вказує на те, що для формування культури поведінки в дітей значимість представляє не тільки колектив у цілому, але й особистість кожного члена колективу, оскільки виховання культури поведінки може бути можливим лише при наявності емоційно-моральної й етичної основи [25].

Не малий інтерес для визначення особливостей формування культури поведінки в молодших школярів представляє дослідження В. Юрчак про психологію взаємовідносин людей, оскільки психологічне ставлення відображує в собі активну, вибіркову позицію людини, яка визначає характер її діяльності, поведінки й окремих вчинків, що досить чітко проявляється в старшому дошкільному й молодшому шкільному віках [31]. Відповідно до цього, при формуванні культури поведінки в дітей необхідно спиратися на їхнє

позитивне ставлення до дорослих, до самих себе й освоюваного поведінкового правила. У цілому, як можна відзначити із сукупності представлених думок різних авторів, велику роль у формуванні культури поведінки в дітей відіграє як ставлення дитини до людей, так і її прагнення пізнати правила поведінки й застосовувати ці правила в практичній діяльності.

Працюючи над проблемами формування культури поведінки в молодших школярів у позаурочній діяльності, треба враховувати їхні вікові й психологічні особливості. Коротко розглянемо їх.

1. *Схильність до гри.* В умовах ігрових стосунків дитина добровільно вправляється, освоює нормативну поведінку. В іграх, більш ніж де-небудь, потрібно від дитини вміння дотримуватися правил. Порушення їх діти з особливою гостротою помічають і безкомпромісно виражають свій осуд порушників. Якщо дитина не підкориться думці більшості, то їй доведеться вислухати багато неприємних слів, а може, і вийти із гри. Так дитина вчиться зважати на думки інших дітей, одержує уроки справедливості, чесності, правдивості. Гра вимагає від її учасників уміння діяти за правилами.

2. *Неможливість довго займатися монотонною діяльністю.* Як стверджують психологи, діти 6-7-літнього віку не можуть утримувати свою увагу на одному якому-небудь предметі більш 7-10 хвилин. Далі діти починають відволікатися, перемикають свою увагу на інші предмети, тому необхідна часта зміна видів діяльності під час занять.

3. *Недостатня чіткість моральних уявлень у зв'язку з невеликим особистісним досвідом.* У молодшому шкільному віці дитина ще не має достатнього життєвого досвіду і досвіду поведінки у різних життєвих ситуаціях. Створення й розгляд вчителем різних життєвих ситуацій, де необхідно проявляти певні моральні уявлення, є засобом цю недостатню чіткість подолати.

4. *Існування протиріччя між знанням, як треба робити, і практичним застосуванням* (це стосується правил гарного тону, спілкування). Не завжди знання моральних норм і правил поведінки відповідає реальним діям дитини.

Особливо часто це трапляється в ситуаціях, де відбувається розбіжність етичних норм і особистих бажань дитини.

5. *Нерівномірність застосування ввічливого спілкування з дорослими й однолітками.*

Ще одним важливим моментом у формуванні культури поведінки в дітей є той факт, що цей процес не може бути повноцінним без прищеплювання дітям таких якостей як щирість, доброзичливість, готовність до співпереживання й допомоги. Дуже важливо те, як дитина проявляє ці якості. Так, вітчизняна дослідниця О. Матвієнко відзначає, що для повноцінного морального розвитку дитини необхідним є її емоційний розвиток, оскільки для справжньої моральної поведінки недостатньо простого знання моральних вимог. Необхідно щоб у дитини виникло позитивне ставлення до своїх моральних обов'язків, а виникнути це ставлення може тільки в процесі формування в дитини почуття довіри, симпатії до близьких людей, а також наявності співчуття до їхніх переживань. При правильному підході до морального виховання діти поступово рухаються від найпростіших моральних переживань до моральних спонукальних мотивів, стійких форм поведінки, чому сприяє здобутий ними емоційний досвід [19].

Згідно з думкою Т. Погоскіної, молодший школяр з розвиненою культурою поведінки являє собою особистість, яка має духовно-моральний й інтелектуальний зміст, а також творчу спрямованість і прагнення до засвоєння загальнокультурних цінностей, моральних норм і стандартів поведінки [20]. У психолого-педагогічній літературі крім особливостей формування культури поведінки в молодших школярів виділені також критерії ефективності цього процесу. На основі досліджень В. Юрчак про формування ціннісного ставлення до навколишньої дійсності й отримання досвіду самостійної суспільної дії молодшими школярами можна виділити такі чотири критерії розвитку культури поведінки в дітей молодшого шкільного віку [31]:

- мотиваційний критерій, що визначає рівень розвитку в дітей інтересу до загальнокультурного розвитку;

- когнітивний критерій, що визначає рівень засвоєння дітьми знань про культуру поведінки, а також їх ставлення до культурних цінностей;
- діяльнісний критерій, що визначає рівень розвитку в дітей здатності до міжособистісної взаємодії;
- рефлексивний критерій, що визначає рівень розвитку в дітей здатності до самоконтролю, а також до оцінки власної й чужої поведінки.

У початковій школі для формування культури поведінки в дітей більші можливості надає сам навчальний процес, а найбільш ефективною для досягнення цієї мети, як правило, є позакласна робота або позаурочна діяльність. Під позаурочною діяльністю, як правило, розуміється та частина освітнього процесу, форма організації якого відмінна від форми організації класно-урочної системи. Позаурочна діяльність за своїм змістом спрямована як на досягнення планованих результатів освоєння основної освітньої програми, так і на досягнення результатів освоєння додаткових напрямків освіти й виховання молодших школярів. У позаурочній діяльності об'єднані всілякі види позанавчальної діяльності дітей, які надають можливості для виховання й соціалізації школярів.

В позаурочній діяльності можна виділити такі види: ігрову й пізнавальну діяльність, проблемно-ціннісне спілкування, дозвільно-розважальна діяльність, художня й соціальна творчість, трудова, спортивно-оздоровча й туристсько-краєзнавча діяльності. Відзначені види позаурочної Г. Бурдюг, дає можливість закріпити в дітей ті знання, навички й уміння, які були отримані ними на уроках. Різні заходи, включені в позакласну роботу, створюють додаткові можливості для формування культури поведінки в дітей [4].

Дослідниця Т. Погоскіна відзначає, що важливе місце в організації позаурочної діяльності молодших школярів з метою формування культури їхньої поведінки посідає «створення умов, необхідних для духовного становлення особистості, підготовки дітей до майбутнього життєвого самовизначення, формування в них активної громадянської позиції, готовності дітей до самостійного морального вибору, становлення в дітей системи

цінностей і здатності реалізовувати її в практичній діяльності» [20, с. 34]. Як відзначає авторка, використання можливостей позаурочної діяльності при формуванні культури поведінки в молодших школярів зумовлюється тим, що цей вік є сенситивним для освоєння норм і правил поведінки, а час, відведений на уроках, не надає достатньо можливостей для додаткової роботи з дітьми.

В основу організації процесу формування культури поведінки в молодших школярів у процесі позаурочної діяльності мають бути покладені ігровий і рольовий принципи, оскільки через гру діти краще засвоюють яку-небудь інформацію, а усвідомлення дітьми своїх рольових позицій дозволяє більш точно сформулювати їхні уявлення про правила й норми поведінки [16]. На думку, О. Титаренко, ефективність формування культури поведінки в молодших школярів у позаурочній діяльності забезпечується за рахунок використання наочних засобів, виконання ними творчих завдань і створення умов для мотивації школярів до вивчення правил поведінки в суспільстві [25].

Необхідність створення певних психолого-педагогічних умов ґрунтується на тому, що використання наочних засобів відповідає віковим особливостям молодших школярів, у яких переважає наочно-образне мислення й засвоєння інформації яке, відповідно, відбувається більш ефективно саме при її наочності. У свою чергу виконання творчих завдань розбудовує в школярів здатність до формулювання й передачі власної думки і її вираження в продуктах власної діяльності. Діти молодшого шкільного віку орієнтовані на предмет своєї діяльності та на способи його перетворення, що припускає можливість накопичення дітьми творчого досвіду, як у процесі пізнання, так і в таких видах діяльності, як створення й перетворення конкретних об'єктів, ситуацій, явищ. У якості творчих завдань, застосовуваних у позаурочній діяльності, можуть виступати: ілюстрації до правил поведінки, римування правил поведінки, написання казок і розповідей, у яких використовується яке-небудь правило поведінки, створення театральних постановок по казках, у яких відбиваються ті або інші правила поведінки, складання словника ввічливих слів. Мотивування дітей на вивчення правил поведінки ґрунтується на усвідомленні ними

необхідності знання правил етикету й використання даних правил на практиці. Цю умову можна виконати шляхом проведення вступних бесід, приведення різних прикладів, через демонстрацію зразків неправильної поведінки й ін. [28].

У цілому, аналіз, проведений в цій частині роботи, дозволив визначити таке. Культура поведінки є частиною морального виховання дітей. При формуванні культури поведінки в дітей необхідно звертати увагу не тільки на формальне засвоєння дітьми моральних норм і правил, але й урахувати індивідуальні особливості дітей і наявність у них прагнення до пізнання необхідних правил і норм. Культура поведінки в дітей формується поступово: якщо в молодшому шкільному віці дотримання норм і правил дітьми регулюється тільки дорослими, то в молодшому шкільному віці в дітей уже формується усвідомлене прагнення дотримуватися норм і правил. Діти молодшого шкільного віку активно засвоюють етичні норми, у них формується здатність до мотивованої оцінки й проявляється здатність до більш точної характеристики будь-якої поведінки.

При формуванні культури поведінки в молодших школярів необхідно розбудовувати їхнє моральне усвідомлення, як основу для спонукання моральних почуттів, дисциплінованість, засновану на слухняності, а також емоційне ставлення до засвоюваних норм і правилам, тобто позитивне ставлення до своїх моральних обов'язків. Важливу роль у формуванні культури поведінки дітей відіграє образ педагога, який повинен відповідати тем вимогам, які педагог ставить дітям, а також моральний клімат у колективі, що має на увазі високий рівень морального розвитку не тільки всього колективу в цілому, але й окремих його учасників. Рівень культури поведінки молодших школярів визначається у відповідності з певними критеріями: мотиваційний критерій, когнітивний критерій, діяльнісний і рефлексивний критерії.

Одним з найбільш ефективних, що надає більше можливостей для формування культури поведінки у молодших школярів видом діяльності є позаурочна діяльність, як частина освітнього процесу, форма організації якого відмінна від форми організації класно-урочної системи. У позаурочній

діяльності об'єднані всілякі види позанавчальної діяльності. Усі види позаурочної діяльності можна розділити на: ігрову й пізнавальну діяльність, проблемно-ціннісне спілкування, дозвоільно-розважальну діяльність, художню й соціальну творчість, а також на трудову, спортивно-оздоровчу й туристсько-краєзнавчу діяльності. У якості факторів ефективності організації позаурочної діяльності по формуванню культури поведінки в молодших школярів виступають: використання наочних засобів, виконання дітьми творчих завдань і мотивація школярів щодо вивчення правил поведінки в суспільстві.

1.3. Способи формування культури поведінки в молодших школярів

У роботі над вибором теми з виховання культури поведінки молодшого школяра педагог має враховувати, що деякі правила поведінки повторюються. Проте, вчитель завжди має на увазі конкретну ситуацію. Але ситуації змінюються, і дитина повинна діяти й застосовувати те саме правило в різних умовах. Для неї це не завжди просто. Так, на вулиці дитина може не привітатися із учителем іншого класу, хоча в школі звичайно здоровається з ним. Привчившись стежити за своїм взуттям, коли йде в школу, учень може в нечищеному взутті піти до товариша. Тому, розповідаючи про правила поведінки, педагог має перераховувати ті можливі ситуації, де учень повинен їх застосувати. Але просто розповісти про це мало. Необхідно разом з батьками проконтролювати, щоб у всіх випадках, у будь-якій обстановці відоме правило виконувалося дітьми. Наприклад, дітей навчили поступатися місцем старшим у транспорті й вони це роблять охоче, без нагадування. Але ось коли до класу прийшла бабуся, то учень навіть не догадується запросити її сісти. Така поведінка є, певним чином, зрозумілою, адже молодшому школяру властива конкретність мислення. Йому потрібне керівництво, підказка. Спочатку це можливо зробити в ситуації класу, школи, потім діти привчаються до відповідної поведінки на вулиці й у громадських місцях.

Поступове розширення конкретних ситуацій, у яких застосовуються різні правила, дозволяє сформувавши певні, звичні для дитини форми поведінки.

Завжди й у всьому бути акуратним – значить придбати таку якість, як акуратність, а завжди бути точним, обов'язковим – значить мати ці якості у своєму характері. Поступово, через вчинки, поведінку, діяльність формується характер дитини, її культура поведінки. Але сам цей процес дуже складний, що вимагає часу й певних зусиль.

Для виховання навичок і звичок культурної поведінки необхідно подбати про організацію вправ у вчинках. Вправа – це не просте повторення. Воно вимагає, щоб дитина знала, що в неї виходить, а що – ні та прагнула опанувати яку-небудь дію. Для успішності закріплення, необхідно, щоб повторення супроводжувалося позитивними емоціями. Це й мовчазне схвалення дорослого, і емоційне заохочення товаришів. Дитина повинна сама захотіти поводитися правильно. Інакше кажучи, виховання повинне бути пов'язане із самовихованням.

Заняття з культури поведінки проводяться, як правило, у позаурочний та позакласний час, але й на уроці вчитель має можливість працювати над засвоєнням знань, формуванням навичок і звичок. Працюючи над якою-небудь певною темою, учитель не випускає з поля зору й те, наскільки засвоєні правила попередньої теми, як повно і яскраво вони проявляються в діяльності й поведінці учнів. Комбінація систематичної роботи над правилами, здійсненої на спеціальних заняттях, і повсякденна робота вчителя – важлива умова успішного виховання культури поведінки.

Враховуючи ситуативність поведінки дітей, необхідно створювати різноманітність умов, у яких учні повинні діяти, виконувати ті або інші правила поведінки.

Важливим елементом занять є показ, тому що діти повинні зуміти самі оцінити, що зроблене правильно, а що ні, сказати й показати, як треба було зробити. Така активна участь школярів в обговоренні можлива тому, що коло понять у цілому знайоме їм і відповідає їхньому життєвому досвіду. Вчитель

доповнює наявні в школярів знання, приводить їх у певну систему, підкріплює вимоги батьків своїми вимогами, своїм авторитетом.

Педагог розмовляє з дітьми, задає їм питання, вислуховує думки, іноді протилежні, і судить про те, що вже добре знайомо учням, а які правила незнайомі зовсім. При закріпленні старих і роз'ясненні нових для дітей правил, вчитель залучає на допомогу байки, розповіді, вірші, фрагменти з кінофільмів.

Самою природою закладене в дитині прагнення програти якнайбільше складних і різноманітних ситуацій дорослого світу, щоб зрозуміти його. Тому заняття з культури поведінки можна проводити й у формі гри.

У процесі підготовки до гри діти самі створюють необхідні атрибути, устаткування, що дає додаткові можливості в спілкуванні, у проживанні тих ситуацій, про які йшлося на уроці. Ігри проводяться з усіма дітьми або із групою, може взяти участь увесь клас або навіть кілька класів, що створює додаткову, нову ситуацію.

Найчастіше при проведенні заняття використовуються й показ, і інсценівка, і бесіда, і читання художньої літератури, і демонстрація фрагментів з кінофільмів у розумній комбінації.

Усю цю складну, величезну роботу необхідно вести в тісному контакті з батьками, роз'яснити їм правильні методи виховання й домовлятися про єдину лінію педагогічного впливу. Участь батьків може бути безпосередньою: вони виступають перед дітьми з бесідою або є гостями. Батьки також можуть допомогти класу в підготовці занять, що вимагають великої попередньої роботи (декорації, костюми, проведення репетицій тощо). Найголовніше – залучити батьків до систематичного контролю з виконання правил культури поведінки в повсякденному житті.

Вступ дитини до школи – переломний момент у її житті, бо вона вступає в новий тип відносин з людьми, починають складатися нові, різноманітні форми діяльності. Від підготовки дитини до школи багато в чому залежить успішність її навчання. Так, традиційно виділяються 3 аспекти шкільної зрілості: а) інтелектуальний; б) емоційний; в) соціальний.

У нашому випадку особливо важливим є соціальний аспект, під яким розуміється потреба дитини в спілкуванні з однолітками й уміння підкоряти свою поведінку законам дитячих груп на основі правил і норм поведінки.

Здатність спілкуватися, або комунікативні здатності, визначаються як індивідуально-психологічні особливості особистості, що забезпечують ефективність і спілкування й сумісність із іншими людьми. Здатність до спілкування містить у собі 3 аспекти: 1) бажання вступити в контакт; 2) знання норм і правил поведінки; 3) організація спілкування.

Становлення першого аспекту пов'язане з деякими утрудненнями, які виникають практично в кожній дитини. Це повільність, упертість, страхи, неправда тощо. Важливу роль тут відіграє позиція дитини стосовно себе й інших. І тут виділяють, як правило, 3 основні позиції: 1) *егоїстична* – коли дитині зовсім байдужі інші діти. Такій дитині неважко штовхнути, скривдити, образити. Звичайно, таких дітей не люблять, не прагнуть із ними грати, дружити. В остаточному підсумку вони залишаються самі; 2) *конкурентна* – дитина прекрасно розуміє, що важливо щоб тебе цінували й поважали, а для цього все треба робити правильно, з усіма дружити, нікого не кривдити. В однолітках така дитина бачить тільки конкурентів, яких необхідно перевершити, тому що успіхи й досягнення інших викликають у неї заздрість, образу, прикрість тому, що не вона перша. Така лінія поведінки напевно залишиться, і буде тільки зміцнюватися; 3) *гуманна* – дитина охоче допомагає іншим, уміє співчувати. До інших ставиться як до самоцінних особистостей.

Знаючи й враховуючи перераховані вище обставини дорослим необхідно допомогти пройти складний шлях розвитку спілкування якомога безболісно.

У початковій школі протягом усіх чотирьох років дитина вчиться спілкуватися з однолітками, з дорослими. Дитина розуміє, що найголовніше в житті те, щоб тебе цінували й поважали, а для цього необхідно робити всі правильно, з усіма дружити, нікого не кривдити.

Велике значення в регуляції поведінки дитини відіграють правила. Ознайомлення із правилами служить засобом формування слухняності й

дисциплінованості, доброзичливих відносин, культури поведінки в суспільстві. У той же час на практиці виявляється, що другий аспект, знання норм і правил поведінки, і реальна поведінка розходяться, що свідчить про формальне засвоєння правил поведінки в суспільстві.

У зв'язку із цим актуально порушити питання про виховання усвідомленого ставлення до правил поведінки, яка повинна містити в собі три взаємозалежні компоненти: 1) знання правил поведінки; 2) розуміння їх справедливості, усвідомлення моральної цінності й особистої значимості для себе й для навколишніх; 3) відповідність вчинків відомим правилам шляхом саморегуляції поведінки.

Вчитель у роботі з дітьми повинен спиратися, насамперед, на роз'яснення змісту правил, їхньої моральної цінності й необхідності виконання, використовувати різноманітні методи й прийоми: бесіди на основі обговорення художніх творів, ілюстрацій, а також на основі дитячого досвіду. Важливо в ході бесід звертати особливу увагу дітей на наслідки передбачуваних вчинків для себе й навколишніх, на ставлення дітей до дитини, яка поводить врозріз із правилами, на її переживання, на власний емоційний стан.

Однією з умов, що впливають на поведінку дитини, є присутність інших людей, дорослих або однолітків, їх оцінка. Тому для розвитку вольових зусиль дуже важливою є організація практичної діяльності, постійні вправи в здійсненні тих або інших вчинків, у результаті чого в дітей з'являється можливість вчитися на власних помилках. На уроках необхідно дати учнем правила, норми, еталони поведінки, виробити навички аналізу актів спілкування. Діти повинні зрозуміти, що треба робити й говорити, і як.

Для реалізації вище поставлених завдань доцільно використовувати метод створення проблемних ситуацій.

У класі можна спеціально створити проблемну ситуацію з метою придбання учнями практичного досвіду у виконанні правил поведінки. Потрапляючи в ситуацію морального вибору, дитині необхідно самостійно організувати свою поведінку, застосувати адекватне правило й виявити

необхідні вольові зусилля. Наприклад, діти із захопленням грають у цікаву рухливу гру, а у цей час входить інший учитель і «ненавмисно» розсипає зошити. Цікаво спостерігати за реакцією учнів. Одні відразу кидаються на допомогу, інші «роздумують», деякі навіть не припиняють гру. Необхідно після провести бесіду, проаналізувати вчинки дітей, з'ясувати мотиви, що спонукали школярів зробити так чи інакше.

Повсякденна «методика етичного заряду» допомагає й вчителю й учням справлятися зі складностями протягом усього дня. Вчитель починає навчальний день і при цьому висловлює впевненість у тому, що діти будуть доброзичливі, уважні й поступливі, кривдити нікого не будуть, у класі конфліктних ситуацій не виникне. Висловлюючи таке напуття, учитель і сам настроюється на розуміння й розташування до дітей. Наприкінці навчального дня вчитель проводить етичну п'ятихвилинку. Він аналізує виниклі конфлікти, учить школярів знаходити шляхи виходу з них. Учні за допомогою вчителя намагаються розібратися, як можна уникнути негативної ситуації і як примирити конфліктуючих. У школярів таким чином формується звичка оцінювати власні вчинки з позицій доброзичливості й поваги до іншій людині.

Діти починають усвідомлювати моральну основу ставлення до людини, суспільства, Батьківщини, природи, до самого себе. А в педагога, який веде цю роботу, розбудовується прагнення до морального самоконтролю. Його стосунки з дітьми будують щирий, довірчий характер, що допомагає знаходити нестандартні шляхи впливу на учнів.

Висновки до розділу 1

Вивчення думок провідних науковців, проведене в першому розділі роботи, дозволяє зробити певні висновки.

1. Культура є світом свідомого людського буття, який створюється й твориться людьми в ході їх взаємодії із природою й між собою, що виражається

в матеріальних, духовних і соціальних продуктах, які лежать в основі суспільного, колективного й індивідуального життя. Виділяють зовнішню й внутрішню культуру особистості. Зовнішня культура, або культура поведінки особистості, це вміння людини поводитися в суспільстві, а внутрішня – світогляд людини, властиві йому моральні риси, ті знання, духовні запити й інтереси, які в нього є.

2. Культуру поведінки можна розглядати як сукупність форм повсякденної поведінки особистості, у яких виражаються моральні й естетичні норми цієї поведінки. Культура поведінки містить у собі три складових: 1) культуру діяльності; 2) культуру спілкування; 3) культурно-гігієнічні навички. Формування культури поведінки повинне носити цілеспрямований характер, оскільки це забезпечує ефективність цього процесу.

3. При формуванні культури поведінки у молодших школярів необхідно звертати увагу не тільки на формальне засвоєння дітьми моральних норм і правил, але й урахувати їхні індивідуальні особливості і наявність у них прагнення до пізнання необхідних правил і норм. Особливе значення при формуванні культури поведінки в молодших школярів відіграє образ педагога й моральний клімат у колективі.

4. Рівень культури поведінки молодших школярів визначається у відповідності з такими 4-ма критеріями: 1) мотиваційним, що визначає рівень розвитку в дітей інтересу до загальнокультурного розвитку; 2) когнітивним, що визначає рівень засвоєння дітьми знань про культуру поведінки, а також їх ставлення до культурних цінностей; 3) діяльнісним, що визначає рівень розвитку в дітей здатності до міжособистісної взаємодії; 4) рефлексивним, що визначає рівень розвитку в дітей здатності до самоконтролю, а також до оцінки власної й чужої поведінки..

5. Позаурочна діяльність є одним з найбільш ефективних видів діяльності, що й надають більше можливостей для формування культури поведінки в молодших школярів. Усі види позаурочної діяльності можна розділити на: ігрову та пізнавальну діяльність, проблемно-ціннісне

спілкування, дозвільно-розважальну діяльність, художню й соціальну творчість, а також на трудову, спортивно-оздоровчу й туристсько-краєзнавчу діяльності. У якості факторів ефективності організації позаурочної діяльності з формування культури поведінки в молодших школярів виступають: використання наочних засобів, виконання дітьми творчих завдань і мотивація молодших школярів до вивчення правил поведінки в суспільстві.

6. Усвідомлене ставлення до правил поведінки містить у собі три взаємозалежні компоненти: 1) знання правил поведінки; 2) розуміння їх справедливості, усвідомлення моральної цінності й особистої значимості для себе й для навколишніх; 3) відповідність вчинків відомим правилам шляхом саморегуляції поведінки. Вчитель у роботі з дітьми повинен спиратися на роз'яснення змісту правил, їхньої моральної цінності й необхідності виконання, використовувати різноманітні методи й прийоми: бесіди з обговорення художніх творів, кінофільмів, випадків з життя відомих людей.

7. Використання повсякденної методики «етичного заряду» допомагає як вчителю, так й учням справлятися зі складностями протягом усього дня. Вчитель починає навчальний день висловлюванням впевненості у тому, що учні будуть доброзичливі, уважні й поступливі, кривдити нікого не будуть, у класі конфліктних ситуацій не виникне. Висловлюючи таке напуття, учитель і сам настроюється на розуміння й розташування до дітей. Наприкінці навчального дня вчитель проводить етичну п'ятихвилинку, де аналізує виниклі конфлікти та вчить школярів знаходити шляхи виходу з них.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇЇ ЕКСПЕРТНЕ ОЦІНЮВАННЯ

2.1. Педагогічні умови та зміст позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів

Формування культури поведінки молодших школярів у позаурочній діяльності потребує наявності певної моделі, згідно з якою ця діяльність буде здійснюватися. На підставі вивчення думки академіка С. У. Гончаренка, наведеної у [10, с. 213], можна твердити, що модель – це абстрактний або реальний спрощений аналог існуючого об'єкта для вирішення якогось конкретного завдання. А процес створення моделі називається моделюванням. Так, в «Енциклопедії освіти» відзначено, що модель – це «абстрактне подання теорії, її операціоналізація, яку можна передати емпіричним шляхом» [12, с. 339].

У процесі моделювання використовують такі поняття як «конструкт» та «концепт». Конструкти – уявлення, які дослідник може визначити змістовно та виміряти за допомогою певної кількості індикаторів, а концепти – це загальні положення, утворені з використанням конструктів. Основна вимога до моделі – це її «адекватність, яка розуміється як відповідність реальній дійсності, суттєвим властивостям об'єкта» [24, с. 116]. Проте, для ефективного функціонування будь-якої освітньої моделі необхідним є створення відповідних педагогічних умов.

Найчастіше педагогічні умови визначаються як обставини, на яких будується весь педагогічний процес.

Під педагогічними умовами культури поведінки молодших школярів ми розуміємо обставини, при яких протікає їхній розвиток в закладі освіти,

систему форм, методів і прийомів, що ефективно впливають на формування культури поведінки дітей молодшого шкільного віку.

Педагогічними умовами формування культури поведінки в учнів молодшого шкільного віку є такі обставини організації навчальної, виховної діяльності, яка впливає на ступінь сформованості їхньої культури поведінки.

На нашу думку, ефективне формування культури поведінки учнів молодшої школи буде можливим при дотриманні таких педагогічних умов:

- оволодіння учнями початкових класів прийомами рефлексивного аналізу процесу власної поведінки та поведінки однокласників;
- організація активності учнів початкових класів в позаурочній діяльності;
- залучення учнів початкових класів до різноманітних видів творчої діяльності.

Зазначені педагогічні умови повинні розглядатися комплексно, оскільки вони доповнюють одна одну й не можуть працювати повною мірою окремо.

Однією з педагогічних умов формування культури поведінки учнів початкових класів визначено як оволодіння учнями початкових класів прийомами рефлексивного аналізу процесу власної поведінки та поведінки однокласників, яке ґрунтується на здатності дітей побачити себе й особливості власної поведінки з позиції спостерігача, що забезпечує об'єктивну самооцінку культури поведінки та спонукає до самовдосконалення й корекції своїх дій.

Наступною педагогічною умовою підвищення ефективності формування культури поведінки учнів початкових класів є організація активності учнів початкових класів в позаурочній діяльності, за допомогою побудови взаємодії, використання й моделювання виховуючих ситуацій, у результаті чого відбувається збагачення власного культурного потенціалу, створення позитивних умов взаємодії школярів у групі.

Ще однією важливою умовою формування культури поведінки учнів початкових класів з ровесниками виділяємо залучення учнів початкових класів до різноманітних видів творчої діяльності, прояв прагнення взаємодіяти,

дотримуючись норм етикету, який передбачає дотримання принципів рівності уявлення про себе й партнера, відчуття суб'єктом взаємодії свого внутрішнього світу, подолання егоцентризму, здатність терпимо ставитися до ровесників.

Діяльність взагалі і особливо творча діяльність це необхідна умова розвитку дитини, яка забезпечує розвиток його психічних якостей, удосконалювання пізнавальних процесів, розширення форм пізнання дійсності та формування власного досвіду. Вона вкрай необхідна для формування культури молодшого школяра. Саме в процесі творчої діяльності в дитини формується план спільних дій, елементи яких розподіляються між учасниками, відбувається взаємний обмін інформацією, взаємна організація й побудова дій, контроль і корекція взаємодії. А інтегративною функцією ефективної взаємодії між молодшими школярами виступає саме культура поведінки, яка дозволяє враховувати думку кожної дитини і, на цій підставі, здійснювати творчу діяльність.

На підставі та з урахуванням викладеного вище було розроблено критерії для оцінювання культури поведінки молодших школярів шляхом спостереження та анкета для їх оцінювання за відповідними показниками (Додаток А), а також створений комплекс занять з формування в молодших школярів культури поведінки в позаурочній діяльності.

Мета реалізації комплексу позаурочних занять полягала у формуванні в молодших школярів знань, умінь і навичок культурної поведінки в різних життєвих ситуаціях. Зміст комплексу позаурочних занять припускає виконання певного набору завдань:

- навчання молодших школярів навичкам культурного спілкування й співробітництва;
- розвиток у молодших школярів навичок мовленнєвого етикету й культури поведінки;
- формування в дітей комунікативних навичок і вмінь у процесі спілкування;
- введення молодших школярів у світ людських відносин і моральних

цінностей;

– розвиток у дітей уміння поважати думку навколишніх і враховувати її в процесі спілкування з ними.

У комплекс були включено 34 заняття по позаурочній діяльності, які проводилися 2 рази на тиждень. Тривалість занять становила 35 хвилин.

Комплекс позаурочних занять містив у собі такі форми роботи:

- бесіди й ігри (сюжетно-рольові, словесні, ігри-драматизації);
- розповіді педагога й дітей;
- читання художніх творів;
- вправи наслідувально-виконавського та творчого характеру;
- складання історій, спостереження, розглядання малюнків і фотографій;
- моделювання й аналіз заданих ситуацій-імпровізацій;
- дискусії, дослідження, колективні творчі справи;
- огляди-конкурси, виставки;
- тренінги спілкування та культурної поведінки в певних обставинах;
- спостереження учнів за подіями в місті й країні;
- обговорення, обігрування проблемних ситуацій;
- перегляд і обговорення кінофільмів і мультфільмів.

Можливу тематику та зміст комплексу позаурочних занять презентовано в табл. 2.1, а поурочно-тематичне планування позаурочної діяльності з формування культури поведінки молодших школярів подано у Додатку Б.

У процесі занять бажано вчителю дотримувався певних правил:

– сприяння творчому розвитку дітей, запобігати використанню шаблонів при виконанні завдань;

- заохочення всіх зусиль дітей у їхнім прагненні довідатися про нове;
- у процесі оцінки дій дітей не застосовувати негативні оцінки;
- прагнути заохочувати ініціативу з боку дітей;
- намагатися звертати увагу на будь-які значимі досягнення дітей.

Програма занять з формування культурної поведінки
в молодших школярів у позаурочній діяльності

Розділ програми	Завдання розділу	Кіл-ть годин
1	2	3
Вчимося дружити	1. Формувати в учнів уявлення про поняття «дружба» і «друг». 2. Розбудовувати вміння бачити, розуміти, оцінювати почуття та вчинки інших, мотивувати, пояснювати свої судження. 3. Розбудовувати комунікативні навички й формувати ігрову культуру учнів, а також формувати в них негативне ставлення до шкідливих звичок. 4. Визначити, яку користь можуть приносити звички. 5. Формувати уявлення про якості, що необхідні у дружбі.	4
Я – хазяїн своїх емоцій	1. Формувати навички конструктивної поведінки в проблемних ситуаціях, уміння використовувати різні прийоми прояву почуттів. 2. Вчити виражати свої емоції й почуття. 3. Розбудовувати здатність стримувати себе та виражати почуття гніву, страху, злості в соціально прийнятній формі. 4. Вчити бути здоровим і душею, і тілом, прагненню творити своє здоров'я, застосовуючи знання й уміння згідно із законами природи, законами буття.	5
Зустрічі із самим собою	1. Розбудовувати вміння говорити про себе в першій особі. 2. Формувати уявлення про свій зовнішній вигляд, про елементарні навички догляду за своєю особою й тілом. 3. Створювати позитивно-емоційне тло в різних видах діяльності, виховувати взаємоповагу, навчатися ввічливому спілкуванню один з одним. 4. Розвинути рівень згуртованості в дитячому колективі. 5. Розвинути здатність осмислювати своє персональне «Я» як частини свого класу.	5
Я серед інших людей	1. Здобувати знання про права й обов'язки дитини в суспільстві, правила поведінки в школі. 2. Формувати знання й розуміння змісту поняття «обов'язок», розуміння необхідність виконання цих обов'язків. 3. Формувати уявлення про свої обов'язки стосовно батьків, учителів, школи, класу. 4. Розбудовувати комунікабельність.	8

Продовження таблиці 2.1

1	2	3
	5. Формувати позитивну установку на участь у занятті, відповідального ставлення до виконання завдань. 6. Будувати міст взаєморозуміння у відносинах між усіма учасниками колективу.	
Ввічлива мова	1. Вчити правила ввічливості й формувати елементарні уявлення про добрі й недобрі вчинки. 2. Знайомство з образом цих вчинків за допомогою художніх творів, казок, фільмів; за допомогою аналізу близьких дітям ситуацій життя (шкільного колективу, родини). 3. Активне освоєння дітьми в мовленнєвій і поведінковій практиці «ввічливих» слів, їх значення у встановленні добрих відносин з навколишніми. 4. Розбудовувати в дітях добре, терпиме ставлення до однолітка, друга, молодших, до родини. 5. Вчити проявляти елементарну повагу до батьків, близьких (на прикладі конкретних життєвих ситуацій). 6. Здійснювати практичне знайомство із правилами колективних ігор, що дозволяють грати дружно, без конфліктів.	6
Правила й закони спілкування	1. Розширювати уявлення про стиль спілкування. 2. Поглиблювати знання про правила етикету. 3. Розбудовувати вміння будувати позитивні стосунки в суспільстві. 5. Виховувати ціннісне ставлення до себе й інших. 6. Розбудовувати вміння адекватне оцінювати ситуацію й запобігати конфліктам. 7. Вчити самостійно формулювати правила колективної гри або роботи. 8. Вчити долати сором'язливість, знаходити впевненість у собі, виховує почуття товариства й взаємодопомоги.	6

Уся робота з формування культури поведінки молодших школярів у позаурочній діяльності припускає виконання загальних принципів навчання й виховання. Це, як правило, такі принципи:

– систематичності, що полягає в безперервності, регулярності й планованості освітнього процесу;

– свідомості, що полягає в усвідомленні кожною дитиною діяльності, якої вона займається: у розумінні нею мети діяльності, її завдань, її результатів

і способів досягнення цих результатів;

- доступності, що розуміється як відповідність дидактичних завдань віковим і індивідуальним особливостям, здібностям і можливостям дітей;
- наочності, який полягає в застосуванні на заняттях демонстрації зразків для наступного їхнього вивчення дітьми;
- повторюваності, що передбачає закріплення вивченого матеріалу з його наступним ускладненням;
- принцип актуальності дидактичного матеріалу: актуальні ситуації для демонстрації культури поведінки й ін.;
- колективності, що дозволяє згуртувати дитячий колектив у єдину групу й сприяти розвитку в них умінь колективно вирішувати поставлені перед ними завдання, працювати в команді;
- новизни, що передбачає внесення нових атрибутів, схем, зразків і будь-яких інших можливостей для творчого розвитку особистості дітей у процесі занять.

У якості планованих результатів реалізації комплексу позаурочних занять передбачаються такі зміни.

1. Зміни в моделі поведінки школяра:

- прояв комунікативної активності при отриманні знань у діалозі (висловлювати свої судження, аналізувати висловлення учасників бесіди, додавати приклади доказу); у монологічному висловленні (розповідь, опис, творча робота);
- дотримання культури поведінки й спілкування, правильних взаємин;
- прояв доброзичливості, взаємодопомоги, співчуття, співпереживання;
- активна участь в альтруїстичній діяльності, прояв самостійності, ініціативи, лідерських якостей.

2. Зміни обсягу знань, розширення кругозору в галузі моральності й етики поведінки:

- використання отриманої на уроках інформації в позаурочній і позашкільній діяльності;

- коротка характеристика (висловлення суджень) загальнолюдських цінностей і усвідомлене розуміння необхідності відповідати їм;

- об'єктивна оцінка поведінки реальних осіб, героїв художніх творів і фольклору з огляду на відповідність їх вчинків загальнолюдським моральним цінностям.

3. Зміни в мотиваційній і рефлексивній сфері особистості:

- здатність об'єктивно оцінювати власну поведінку, а також поведінку інших людей,

- сформованість самоконтролю й самооцінки, що передбачають дії з контролю ситуативної поведінки, спонукання вчасно її змінити, здатність бачити власні недоліки й бажання їх виправити.

В основу розробки комплексу занять покладені зазначені вище педагогічні умови, а представлений комплекс позаурочних занять з формування культури поведінки молодших школярів у позаурочній діяльності дозволяє здійснити їх реалізацію в практичній позаурочній діяльності вчителя.

2.2. Експертне оцінювання розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя

Оцінювання розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів доцільно здійснити за допомогою методу експертних оцінок. Такий вибір методу дослідження зумовлений тим, що в країні йде війна і переважна більшість шкіл в зонах бойових дій, до яких належать м. Харків і Харківська область, як основний використовує процес дистанційного навчання. За такої умови здійснення позаурочної діяльності молодших школярів, у класичному її розумінні, є неможливим. Розглянемо цей метод більш докладно.

Метод експертних оцінок – це науковий метод, який дозволяє отримати об'єктивну оцінку на основі певної сукупності індивідуальних думок експертів.

Слово «експерт» (*expertus*) у перекладі з латинської мови означає «досвідчений», що, в свою чергу, походить від слова «*experire*» – досліджувати. Експерт – це спеціаліст, якому довірено висловити думку про якийсь суперечливий чи складний випадок, оскільки людство у складних ситуаціях завжди намагалося врахувати думку висококваліфікованих спеціалістів у різних сферах життєдіяльності [11].

У дослідження проблеми оцінювання якості діяльності вчителя значний внесок зробили такі вітчизняні науковці, як: В. Бегей, Є. Березняк, В. Бондар, Л. Даниленко, Г. Єльнікова, Н. Островерхова, В. Пікельна й ін. Конкретні аспекти позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів дослідили й висвітлили в своїх роботах Л. Базильчук [1], В. Білик [2], М. Більдіна [3], Л. Герасименко [8], Б. Кобзар [13], В. Красневська [15], Т. Погоскіна [20], О. Титаренко [25], В. Юрчак [31] й ін.

Вибір відповідної методики експертного оцінювання залежить від об'єму і характеру матеріалу, що знаходиться у розпорядження експерта і який наданий ініціюючою стороною такого дослідження. В тому числі, від різних чинників, що впливають на можливості реалізації методики та специфіку з'ясування поставлених питань. Відповідно, методика проведення експертної оцінки зводиться, за своєю суттю, до виконання обов'язкових елементів, що визначають певні етапи її реалізації. Зазначимо ці елементи.

1. Виявлення необхідності щодо проведення експертної оцінки.
2. Складання плану і програми експертизи:
 - формулювання мети та завдань експертної оцінки;
 - розробка анкети (опитувальника);
 - вибір способу оцінки компетентності експертів;
 - формулювання правил проведення опитування експертів (тобто вибір методу експертних оцінок);
 - формування правил та методів обробки думок експертів.
3. Формування групи експертів та проведення власне експертної оцінки.
4. Групування та зведення матеріалів експертизи.

5. Розрахунок статистичних показників:

- визначення відносних величин;
- розрахунок групових оцінок із врахуванням шкали ваги експертів; визначення достовірності різниці поміж отриманими відносними чи середніми величинами (з використанням непараметричних методів Манна-Уїтні, Колмогорова, Смирнова, Ван дер Вардена);
- дослідження взаємозалежності поміж висновками експертів (за допомогою методів рангової кореляції Спірмена чи Кендалла);
- обчислення коефіцієнта детермінації (відображає частку впливу певного фактору при дії декількох на результат);
- проведення ранжування (при наявності масиву кількісних та напівкількісних даних).

6. Визначення ступеня одностійності експертів за допомогою розрахунку:

- коефіцієнта варіації (відображає однорідність сукупності);
- показника асиметрії;
- показника ексцесу (гостровершинності);
- коефіцієнта осциляції (відображає відносне коливання значень).

7. Впровадження у практику зроблених висновків.

Анкета в експертних методах – це певним чином організований набір питань, відповіді на які розглядаються як інформація про ступінь впевненості експерта у ймовірності щодо розвитку певної події чи відносної важливості аналізованої події. Набір питань в анкеті повинен мати логічний зв'язок, при цьому експерт може змінювати деякі з них, якщо вони не враховують всі необхідні, на його погляд, критерії.

На етапі опрацювання програми експертної оцінки слід визначити, які саме фахівці будуть опитані та що здійснюється за допомогою одного із двох способів оцінки компетентності експертів.

Об'єктивний спосіб оцінки компетентності експерта включає:

– документальний метод, який передбачає підбір експертів, виходячи з їх професійних характеристик. Експерти повинні мати належний стаж роботи за спеціальністю та атестаційну категорію, бажано - науковий ступінь та звання;

– експериментальний метод, який передбачає проведення перевірки ефективності експерта в минулому. При цьому здійснюється розрахунок надійності й точності оцінок експертів на основі їхньої попередньої діяльності.

Суб'єктивний спосіб розрахунку компетентності експерта полягає у поєднанні самооцінювання та взаємооцінювання.

Процедура самооцінювання полягає в тому, що експерт сам визначає вагомість своєї оцінки за певним запитанням.

Взаємооцінювання чи голосування передбачає аналіз характеристик, які були дані певному спеціалісту його колегами.

Водночас експертам пропонується оцінити ступінь впливу різних джерел інформації на їхню думку.

Загальні якісні вимоги до експертів при плануванні експертної оцінки зведено у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Бажані якості експертів при плануванні експертної оцінки

Якість	Опис якісної характеристики
Креативність	Здатність вирішувати творчі завдання, метод вирішення яких повністю чи частково невідомий.
Евристичність	Можливість бачити або створювати неочевидні проблеми.
Інтуїція	Вміння робити винятки для досліджуваних об'єктів без усвідомлення руху думок за даним питанням.
Передбачуваність	Здатність передбачати чи прогнозувати майбутній стан досліджуваного об'єкта.
Незалежність	Можливість відстоювати свою точку зору на протигагу загальноприйнятим твердженням та громадській думці.
Всеобізнанність	Здатність бачити проблему з різних точок зору.

Після вирішення всіх організаційних питань доцільно приступати до проведення власне експертної оцінки. Залежно від поставлених цілей та можливостей організаторів можна проводити експертну оцінку одним із нижченаведених методів.

Суть індивідуального методу експертної оцінки полягає в тому, що кожний експерт надає свою оцінку незалежно від інших, а потім ці оцінки за допомогою статистичних методів об'єднують у загальну. Основними способами проведення індивідуальної експертної оцінки є:

- інтерв'ювання – опитування за різними типами запитань, приклади яких наведено вище. Вважається, що найбільш точні та обдумані відповіді експерт дає після 30-секундного обмірковування поставленого запитання;

- аналітичний спосіб – це доволі тривала робота для експертів, в результаті якої він повинен підготувати доповідну записку та надати морфологічний аналіз. Власне цей метод потребує від експерта проведення розбивки об'єкта аналізу на складові елементи, визначення стану та можливого впливу їх на результат.

Груповий метод експертної оцінки полягає у спільній роботі експертів та поданні узагальненої оцінки від усієї робочої групи. При проведенні цього методу використовуються «метод Дельфі» та «метод мозкової атаки».

«Метод Дельфі» (походить від міста Дельфі та дельфійських мудреців) базований так тому, що на основі індивідуальних опитувань і спеціальної методології дозволяється уникнути групового впливу, який доволі часто виникає при роботі груп експертів.

Техніка проведення цієї експертної оцінки полягає в тому, що спочатку всім експертам шляхом анонімного опитування ставиться певне запитання, відповідь на яке необхідно дати письмово в балах. Вважається, що завдяки письмовому опитуванню зменшується вплив таких факторів, як навіювання та схиляння до думки більшості.

Опитування проводиться декількома етапами, при цьому встановлюється зворотний зв'язок у вигляді повідомлення обробленої інформації про збіг точок

зору на попередніх етапах опитування. Наприклад, після чергового етапу проводиться обробка інформації, отриманої від експертів. При цьому показником групової думки вважається медіана, а показником узгодженості думок – діапазони кuartилів (процентилей). Тобто визначається частка (це може бути 10 чи 15%) експертів, які дали найвищий та найнижчий бал. Після цього цим експертам повідомляють про те, що їх відповідь знаходиться не в серединній зоні, та пропонують обґрунтувати причини розбіжності в поглядах, надається змога ще раз поставити бал на поставлене запитання. При цьому не деталізується, хто з експертів потрапив чи не потрапив в серединну зону – цим самим виключається можливість впливу «авторитетних експертів» на загальну думку.

Ця процедура дає змогу спеціалістам у разі необхідності змінити свою думку, враховуючи обставини, які вони могли упустити на першому етапі. Після повторного збору даних від експертів, які потрапили у крайні процентильні зони, проводиться повторний підрахунок аналогічних статистичних показників і процедура повторюється ще раз.

В ідеалі процес за «методом Дельфі» має бути повторений як мінімум в 4 етапи, після чого медіана 4-го етапу приймається як кінцева узагальнена оцінка поставленого запитання.

«Метод мозкової атаки» полягає в тому, що формулюється певна проблема, яка в подальшому обговорюється групою експертів. При цьому жодна із запропонованих ідей не критикується, а навпаки – схвалюється. Використання цього методу дозволяє підвищувати продуктивність експертів: вважається, що «хороших» ідей виникає більше в тих випадках, коли намагаються аналізувати лише «хороші».

При плануванні експертної оцінки доцільним є визначення тих правил та методів обробки думок експертів, що будуть використовуватися при аналізі результатів. Ця процедура є вкрай важливою на етапі планування, оскільки нехтування нею може призвести до неможливості подальшого якісного аналізу отриманих результатів.

Після проведення власне експертної оцінки здійснюється групування та зведення матеріалів експертизи, що відповідає аналогічним вимогам щодо проведення статистичного чи соціологічного дослідження.

Обчислення загальної компетентності експерта проводилося за формулою (2.1):

$$K = \frac{\sum_{j=1}^7 \chi_{ji}}{\sum_{j=1}^7 \chi_{j\max}}, \quad (2.1)$$

де χ_{ji} - оцінка, яка відмічена і-м експертом по j-му показнику анкети;

$\chi_{j\max}$ - максимальна оцінка по j-му показнику анкети.

Показником репрезентативності експертної групи є середня арифметична величина компетентності всіх експертів, яка визначалася за формулою (2.2):

$$K_p = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n K_i, \quad (2.2)$$

де n – число експертів, які входять до групи .

Групу вважають репрезентативною за умов $K_p \geq 0,67$.

Розглянемо результати експертного оцінювання ефективності педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

З метою експертизи розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя було укомплектовано експертну групу у складі 8 осіб [11, с. 117]. Одним із факторів достовірності результатів експертних оцінок є підбір найбільш компетентних експертів з питань дослідження, тому до комплексу експертної документації мають входити анкети експертів.

Для оцінки ефективності розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя був використаний метод педагогічної експертизи [10, с. 114]. Метод передбачає такий порядок дій.

1. Формування групи експертів.

2. Визначення мети роботи експертної групи.
3. Вибір правил, способів оцінки, статистичної обробки та узагальнення інформації.
4. Визначення критеріїв експертизи.
5. Проведення процедури експертизи.
6. Заповнення протоколу результатів експертизи.

У якості експертів були обрані 8 педагогів Навчально-наукового інституту «Українська інженерно-педагогічна академія» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Вважаємо, що наявність критеріального апарату, розробленого до початку реалізації експертної оцінки, дозволить оцінити можливість досягнення запланованих цілей та результатів. Критерії розкриваються через систему конкретних показників. Для експертизи розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя були виділені такі критерії та показники:

1. Критерії актуальності.

Показники:

- необхідність розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності для вчителів початкових класів;
- необхідність розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності для молодших школярів.

2. Критерій інноваційності.

Показники:

- рівень новизни в діяльності вчителів;
- рівень новизни в діяльності молодших школярів.

3. Критерій продуктивності.

Показники:

- вплив розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності на систему умінь вчителів початкових класів;
- їхній вплив на рівень сформованості культури поведінки молодших школярів.

4. Критерій ініціативності.

Показники:

- рівень ініціативи у вчителів при застосуванні розробок;
- рівень ініціативи у молодших школярів при застосуванні розробок.

5. Критерій рефлексивності.

Показники:

- можливість самоаналізу діяльності вчителів;
- можливість самоаналізу діяльності молодших школярів.

6. Критерій особистісної результативності.

Показники:

- ефективність діяльності вчителів;
- ефективність діяльності молодших школярів.

7. Критерій зворотного зв'язку

Показники:

- рівень сприйняття розробок вчителями;
- рівень зацікавлення розробками в молодших школярів.

Нами була використана шкала оцінювання вище перерахованих критеріїв від «1» до «10» та «Анкета для експертної оцінки педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів» (Додаток В).

Загальна експертна оцінка ефективності розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя обчислювалась за формулою:

$$K = \frac{1}{7} \sum_{i=1}^7 K_i, (K \leq 1), \quad (2.3)$$

де: K – показник загального рівня експертної оцінки;

K_i – показник реалізації кожного окремого критерію, $i = 1, 2, \dots, 7$.

Результати розрахунків відображено в таблиці 2.3.

Прогнозна ефективність розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності з формування культури поведінки молодших школярів

Критерії експертизи	Порядковий номер експерта								K_i
	1	2	3	4	5	6	7	8	
K_1	0,99	0,94	0,94	0,94	0,97	0,89	0,94	0,94	0,94
K_2	0,94	0,95	0,99	0,94	0,94	0,89	0,94	0,94	0,94
K_3	0,83	0,94	0,94	0,89	0,89	0,94	0,94	0,97	0,92
K_4	0,98	0,93	0,94	0,94	0,99	1,0	0,95	0,91	0,96
K_5	0,99	0,94	0,99	0,83	0,89	0,95	0,94	0,95	0,94
K_6	0,98	0,94	0,94	0,98	0,98	0,98	0,94	0,89	0,95
K_7	0,95	0,94	0,89	0,99	0,99	0,99	0,96	0,98	0,96
Середня експертна оцінка	0,95	0,94	0,95	0,93	0,95	0,95	0,94	0,94	0,94

Для оцінки ефективності розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів скористаємось шкалою твореною авторами для експертної процедури:

$0 < K < 0,5$ – незадовільний рівень,

$0,51 < K < 0,65$ – критичний рівень,

$0,66 < K < 0,8$ – допустимий рівень,

$0,81 < K < 0,95$ – достатній рівень,

$0,96 < K < 1,0$ – оптимальний рівень.

Аналіз даних табл. 2.3 дозволяє дійти висновку, що ефективність здійсненої розробки педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів знаходиться майже на верхньому значенні рівня «достатній» і має середнє значення 0,94, тобто дуже близько до нижнього значення рівня «оптимальний».

Для наочності та на підставі отриманих від експертів даних, поданих у табл. 2.3.

За допомогою програми для роботи з електронними таблицями MS Office Excel 2010 побудуємо лінійчатую діаграму (рис. 2.1).

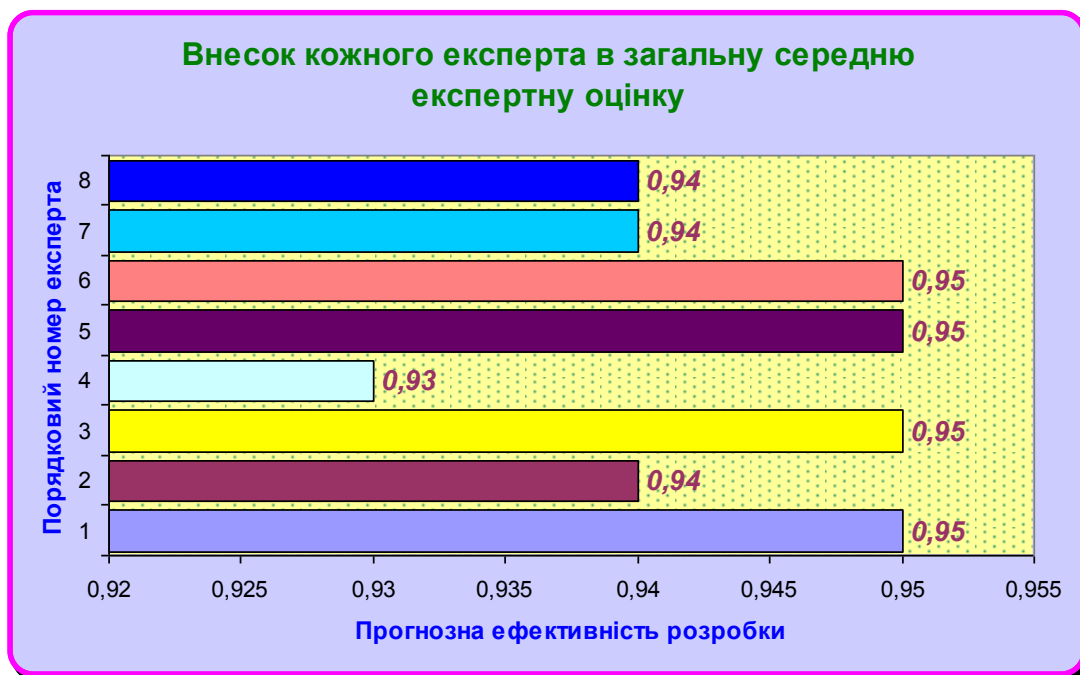

Рис. 2.1. Внесок кожного експерта в загальну середню експертну оцінку.

На цій діаграмі подано внесок кожного експерта в загальну середню експертну оцінку.

З проведеного експертного оцінювання випливає, що загальна середня оцінка від усіх експертів дорівнює 0,94, що можна схарактеризувати як передвищий рівень – «достатній». При цьому слід відзначити, що усі 8 експертів оцінили здійсненої розробку педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів на «достатньому» рівні, поставив оцінки від 0,93 (експерт №4) до 0,95 (експерти №№ 1,3,5,6), тобто впритул до верхнього значення рівня «достатній», що дуже близько до нижнього значення самого високого рівня – «оптимальний».

Окрім цього, на підставі аналізу діаграми на рис. 2.1, можна дійти висновку про те, що дані від усіх експертів мають рівномірний характер, а

розбіжності оцінок не виходять за межі 5% похибки, прийнятої для педагогічних досліджень.

Така оцінка від експертів свідчить про вдалість запропонованих педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів. Відповідно можна зробити висновок про те, що мета кваліфікаційної роботи бакалаврського рівня вищої освіти досягнута.

Висновки до розділу 2

1. Під педагогічними умовами культури поведінки молодших школярів ми розуміємо обставини, при яких протікає їхній розвиток в закладі освіти, систему форм, методів і прийомів, що ефективно впливають на формування культури поведінки дітей молодшого шкільного віку. Педагогічними умовами формування культури поведінки в учнів молодшого шкільного віку є такі обставини організації навчальної, виховної діяльності, яка впливає на ступінь сформованості їхньої культури поведінки. На нашу думку, ефективне формування культури поведінки учнів молодшої школи буде можливим при дотриманні таких педагогічних умов: оволодіння учнями початкових класів прийомами рефлексивного аналізу процесу власної поведінки та поведінки однокласників; організація активності учнів початкових класів в позаурочній діяльності; залучення учнів початкових класів до різноманітних видів творчої діяльності. Зазначені педагогічні умови повинні розглядатися комплексно, оскільки вони доповнюють одна одну й не можуть працювати повною мірою окремо.

2. В ході дослідно-експериментальної роботи було розроблено комплекс занять з формування в молодших школярів культури поведінки в позаурочній діяльності. Мета реалізації комплексу – формування в молодших школярів знань, умінь і навичок культурної поведінки в різних життєвих ситуаціях. Зміст

комплексу позаурочних занять припускає виконання певного набору завдань: навчання молодших школярів навичкам культурного спілкування й співробітництва; розвиток у молодших школярів навичок мовленнєвого етикету й культури поведінки; формування в дітей комунікативних навичок і вмінь у процесі спілкування; уведення молодших школярів у світ людських відносин і моральних цінностей; розвиток у дітей уміння поважати думку навколишніх і враховувати її в процесі спілкування з ними. Комплекс містить 34 заняття тривалістю 35 хвилин що мають проводитися 2 рази на тиждень.

3. Проведене експертне оцінювання розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів дозволяє констатувати, що загальна середня оцінка від усіх експертів дорівнює 0,94, що можна схарактеризувати як передвищий рівень – «достатній». При цьому слід відзначити, що усі 8 експертів оцінили здійсненої розробку педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів на «достатньому» рівні, поставив оцінки від 0,93 (експерт №4) до 0,95 (експерти №№ 1, 3, 5, 6), тобто впритул до верхнього значення рівня «достатній», що дуже близько до нижнього значення самого високого рівня – «оптимальний». Аналіз отриманих даних дав змогу дійти висновку про те, що дані від усіх експертів мають рівномірний характер, а розбіжності оцінок не виходять за межі 5% похибки, прийнятої для педагогічних досліджень.

Така оцінка від експертів свідчить про вдалість розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

ВИСНОВКИ

Для досягнення мети роботи нами було реалізовано три завдання дослідження, що знайшли відповідне відображення у трьох розділах.

Розв'язання першого завдання «Проаналізувати сутність і зміст поняття «культура поведінки», виявити особливості та способи формування культури поведінки в молодших школярів у позаурочній діяльності» дало змогу дійти таких висновків.

1. Культуру поведінки можна розглядати як сукупність форм повсякденної поведінки особистості, у яких виражаються моральні й естетичні норми цієї поведінки. Культура поведінки містить у собі три складових: 1) культуру діяльності; 2) культуру спілкування; 3) культурно-гігієнічні навички. Формування культури поведінки повинне носити цілеспрямований характер, оскільки це забезпечує ефективність цього процесу.

2. При формуванні культури поведінки у молодших школярів необхідно звертати увагу не тільки на формальне засвоєння дітьми моральних норм і правил, але й урахувати їхні індивідуальні особливості і наявність у них прагнення до пізнання необхідних правил і норм. Особливе значення при формуванні культури поведінки в молодших школярів відіграє образ педагога й моральний клімат у колективі.

3. Позаурочна діяльність є одним з найбільш ефективних видів діяльності, що й надають більше можливостей для формування культури поведінки в молодших школярів. Усі види позаурочної діяльності можна розділити на: ігрову та пізнавальну діяльність, проблемно-ціннісне спілкування, дозвільно-розважальну діяльність, художню й соціальну творчість, а також на трудову, спортивно-оздоровчу й туристсько-краєзнавчу діяльності. У якості факторів ефективності організації позаурочної діяльності з формування культури поведінки в молодших школярів виступають: використання наочних засобів, виконання дітьми творчих завдань і мотивація молодших школярів до вивчення правил поведінки в суспільстві.

4. Усвідомлене ставлення до правил поведінки містить у собі три взаємозалежні компоненти: 1) знання правил поведінки; 2) розуміння їх справедливості, усвідомлення моральної цінності й особистої значимості для себе й для навколишніх; 3) відповідність вчинків відомим правилам шляхом саморегуляції поведінки. Вчитель у роботі з дітьми повинен спиратися на роз'яснення змісту правил, їхньої моральної цінності й необхідності виконання, використовувати різноманітні методи й прийоми: бесіди з обговорення художніх творів, кінофільмів, випадків з життя відомих людей.

Розв'язання другого завдання «Теоретично обґрунтувати й розробити педагогічні умови та зміст позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів» дало змогу констатувати таке.

1. Під педагогічними умовами культури поведінки молодших школярів ми розуміємо обставини, при яких протікає їхній розвиток в закладі освіти, систему форм, методів і прийомів, що ефективно впливають на формування культури поведінки дітей молодшого шкільного віку. Педагогічними умовами формування культури поведінки в учнів молодшого шкільного віку є такі обставини організації навчальної, виховної діяльності, яка впливає на ступінь сформованості їхньої культури поведінки.

2. Ефективне формування культури поведінки учнів молодшої школи буде можливим при дотриманні таких педагогічних умов: оволодіння учнями початкових класів прийомами рефлексивного аналізу процесу власної поведінки та поведінки однокласників; організація активності учнів початкових класів в позаурочній діяльності; залучення учнів початкових класів до різноманітних видів творчої діяльності. Зазначені педагогічні умови повинні розглядатися комплексно, оскільки вони доповнюють одна одну й не можуть працювати повною мірою окремо.

3. В ході дослідно-експериментальної роботи було розроблено комплекс занять з формування в молодших школярів культури поведінки в позаурочній діяльності. Мета реалізації комплексу – формування в молодших школярів знань, умінь і навичок культурної поведінки в різних життєвих ситуаціях. Зміст

комплексу позаурочних занять припускає виконання певного набору завдань: навчання молодших школярів навичкам культурного спілкування й співробітництва; розвиток у молодших школярів навичок етикету й культури поведінки; формування в дітей комунікативних навичок і вмінь у процесі спілкування; уведення молодших школярів у світ людських відносин і моральних цінностей тощо. Комплекс містить 34 заняття тривалістю 35 хвилин що мають проводитися 2 рази на тиждень.

Розв'язання третього завдання «Здійснити експертне оцінювання розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів» дозволило зробити такі висновки.

1. Проведене експертне оцінювання розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів дозволяє констатувати, що загальна середня оцінка від усіх експертів дорівнює 0,94, що можна схарактеризувати як «достатній» рівень. При цьому слід відзначити, що усі 8 експертів оцінили здійсненої розробку на «достатньому» рівні, поставив оцінки від 0,93 (експерт №4) до 0,95 (експерти №№ 1, 3, 5, 6), тобто впритул до верхнього значення рівня «достатній», що дуже близько до нижнього значення самого високого рівня – «оптимального».

2. Аналіз отриманих даних дав змогу дійти висновку про те, що дані від усіх експертів мають рівномірний характер, а розбіжності оцінок не виходять за межі 5% похибки, прийнятої для педагогічних досліджень. Така оцінка від експертів свідчить про вдалість розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів.

Відповідно можна зробити висновок про те, що мета кваліфікаційної роботи досягнута, а усі завдання виконані.

Перспективним вбачається дослідження динаміки якості культури поведінки молодших школярів протягом навчання в кожному класі початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базильчук Л. Організація позакласної роботи в загальноосвітній школі як педагогічна проблема. *Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції м.Черкаси, 24-25 квітня 2008 року*. Черкаси: Вид.від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 104с. С.4-5.
2. Білик В. Виховання культури поведінки молодших школярів. 2020. URL: <https://vseosvita.ua/library/vihovanna-kulturi-povedinki-molodsih-skolariv-368614.html>.
3. Більдіна М. Структура та зміст поняття культури поведінки молодших школярів. *Вісник ХДАК*. 2014. № 42. С. 249–257.
4. Бурдюг Г. Виховання дружніх стосунків молодших школярів в позаурочній діяльності. кваліфікаційна робота бакалавра спеціальності 013 «Початкова освіта». Херсон: ХДУ, 2020. 52 с.
5. Винниченко І., Марієнгоф Е. Система позакласної роботи у восьмирічній школі. К.: Рад.школа, 1968. 417 с.
6. Вишневецький О. Концепція демократизації українського виховання. *Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції*. К.: Школяр, 1997. С. 78-122.
7. Гарбар С. Особливості виховання культури поведінки дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти. *Viae Educationis: Studies of Education and Didactics*. 2022, Vol. 1, No. 3. С. 70-78.
8. Герасименко Л. Виховання культури поведінки молодших школярів засобами народної педагогіки. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти. Зб. наук. праць*. Житомир: вид-во ЖДУ ім.. І. Франка, 2017. 292 с.
9. Глухова Г. Позакласна робота як засіб підвищення ефективності уроку: Посібник для вчителів. К.: Рад.школа, 1983. 119 с.
10. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К: Либідь, 1997. 375 с.

11. Експертні технології прийняття рішень : монографія / Г. Гнатієнко, В. Снитюк. К. : Маклаут, 2008. 444 с.
12. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
13. Кобзар Б. Позакласна та позашкільна виховна робота. К.: Знання, 1973. 46 с.
14. Кононенко Н. Сім'я як осередок формування культури поведінки. *Рідна школа*. 2005. № 6. С. 32-34.
15. Красневська В. Формування культури поведінки молодшого школяра: сутність та структура. URL: <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/94-vseukrainska-studentska-internet-konferentsiia-dlia-mahistrantiv-problemy-i-perspektyvy-rozvytku-osvity-khkhi-stolittia-11-12-lystopada-2019/371-formuvannya-kulturi-povedinki-molodshogo-shkolyara-sutnist-ta-struktura>
16. Кудикіна Н. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: монографія. К.: КМПУ ім. Б.Д.Грінченка, 2003. 272с.
17. Максименко С. Психічне здоров'я дітей. *Психолог*. 2002. № 1. С. 2.
18. Марочко В. Макаренко Антон Семенович // Енциклопедія історії України : у 10 т. Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2009. Т. 6 : Ла-Мі. С. 438.
19. Матвієнко О. Основи морального виховання особистості молодшого школяра. К. : Стилос, 1999. 152 с.
20. Погоскіна Т. Формування культури поведінки молодших школярів у позаурочній діяльності в умовах НУШ : кваліфікаційна робота магістра спеціальності 013 «Початкова освіта». Запоріжжя: ЗНУ, 2021. 70 с.
21. Поніманська Т. Моральне виховання дошкільників: навчальний посібник. К: Вища школа 1993. 111 с.
22. Русова С. Вибрані педагогічні твори. К: Освіта, 1996. 304 с.

23. Слесик К. Формування умінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально-виховній роботі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. Харків, 2002. 256 с.

24. Соціологія: словник термінів і понять. Житомир: «Волинь», 2003. 236 с.

25. Титаренко О. Умови формування культури поведінки молодших школярів. Інновації в початковій освіті: досвід, виклики сьогодення, перспективи: матеріали II наук.-практ. інтернет-конф. здобувачів другого (магістер.) рівня вищ. освіти другого року навчання ф-ту початк. навчання, Харків, 11 жовт. 2022 р. Харків, 2022. С. 33. URI: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/9208>.

26. Фольваркова В. Показники та рівні розвитку моральної свідомості особистості. *Дошкільна освіта*. 2004. № 3. С. 3-7.

27. Харченко Л. Формування у старшокласників морально-етичних основ культури спілкування у позакласній роботі. Харків, 1992. 20 с.

28. Хоружа Л. Формуємо культуру поведінки молодших школярів. *Початкова школа*. 2007. № 2. С. 52-57.

29. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб. К: Вища шк., 2004. 511 с.

30. Чорна О. Педагогічні умови формування у молодших школярів шанобливого ставлення до людей. *Рідна школа*. 2006. № 4. С. 18-20.

31. Юрчак В. Формування культури поведінки: корекційно-розвивальна програма. *Психолог. Шкільний світ*. 2013. № 7. С. 8-19.

32. Ajay singh, (2020). Benefits Of Extracurricular Activities In Students Development, URL: <https://www.theasianschool.net/blog/benefits-of-extracurricular-activities-in-students-development/>

33. Bondar I., Kolesnikova G. Organization of cultural and leisure activities of children of the primary school age in the extracurricular time process of school. *Pedagogy and Psychology*, 2020, No. 3 (44), С.126-135: DOI: <https://doi.org/10.51889/2020-3.2077-6861.16>

34. Eccles, J.S., & Roeser, R.W. (2011). Schools as developmental contexts during adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 21(1), 225-241. DOI: <https://doi.org/10.1111/J.1532-7795.2010.00725.X>

35. Epstein, J.L. Sheldon S.B. (2022). School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools. *Partnerships*. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429400780>.

36. Mahoney, J.L., & Stattin, H. (2000). Leisure activities and adolescent antisocial behavior: The role of structure and social context. *Journal of Adolescence*, 23(2), 113-127. DOI: <https://doi.org/10.1006/jado.2000.0302>.

37. Masten, A.S., & Coatsworth, J.D. (1998). The development of competence in favorable environments: Lessons from research on successful children. *American Psychologist*, 53(2), 205-220. DOI: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.53.2.205>.

38. Okoro, C. & Amadioha, S. (2016). Using extra curricular activities to develop social morality among lower secondary school students, pp. 16-21, URL: https://www.researchgate.net/publication/322384028_using_extra_curricular_activities_to_develop_social_morality_among_lower_secondary_school_students.

39. Pianta, R.C., & Stuhlman, M.W. (2004). Teacher-child relationships and children's success in the first years of school. *School Psychology Review*, 33(3), 444-458. DOI: <https://doi.org/10.1080/02796015.2004.12086261>.

40. Ul Saqib, N., Raheem, M.A., Iqbal, M., Salman, M., Shahzad, T. (2018). Effects of Extracurricular Activities on Students. *Department of Electrical Engineering College of Electrical and Mechanical Engineering National University of Sciences and Technology*, 18 p. URL: https://www.academia.edu/37018130/Effects_of_Extracurricular_Activities_on_Students#loswp-work-container.

41. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. London : Harvard University Press. 159 p.

42. Zins, J.E., Weissberg, R.P., Wang, M.C., & Walberg, H.J. (Eds.). (2004). Building academic success on social and emotional learning: What does the research say? New York: Teachers College Press. pp. 3-22.

ДОДАТКИ

Додаток А

Критерії та показники для оцінювання культури поведінки молодших школярів шляхом спостереження

Таблиця А

Спостереження за навичками культури поведінки молодших школярів та їх оцінювання за відповідними показниками

№ пор .	Критерій	Показник	Бали
1.	Культура мови	Мова ввічлива, поважна.	3
		Не завжди говорить чемно й проявляє поважне ставлення.	2
		Промова груба, криклива, уживання лайок.	1
2.	Уміння здороватися	Здоровається голосно з усіма.	3
		Здоровається тільки із учителем.	2
		Не здоровається ні з ким.	1
3.	Уміння прощатися	Прощається голосно з усіма.	3
		Звертається тільки до вчителя.	2
		Не прощається ні з ким.	1
4.	Особливості й характер звернень	Чемно звертається до вчителя й дітям із проханнями, пропозиціям, розповідями.	3
		Не завжди чемно звертається до вчителя й дітям із проханнями, пропозиціями, розповідями.	2
		Неввічливо, грубо звертається до вчителя й дітям із проханнями й пропозиціями, розповідями.	1
5.	Тон звернення	Завжди спокійний, добродушний, довірливий.	3
		Іноді приказний, наказовий, примхливий.	2
		Часто приказний, наказовий, примхливий.	1
6.	Виказування подяки	Дякує завжди й усім.	3
		Дякує лише іноді.	2
		Не дякує нікому.	1
7.	Культура діалогу	Не перебиває розмови старших і дітей.	3
		Іноді перебиває розмову старших і дітей.	2
		Не вміє слухати іншого й будувати діалог.	1
8.	Уміння надавати допомогу	Пропонує допомога часто, доброзичливо й з готовністю.	3
		Допомагає, але іноді ображає при цьому іншого (поведінкою, словами).	2
		Не допомагає іншим.	1

9.	Культура зовнішнього вигляду	Завжди дотримує акуратності й охайності	3
		Не завжди дотримує акуратності й охайності	2
		Не дотримує акуратності й охайності	1
10.	Виконання трудових обов'язків	Завжди виконує доручення вчителя.	3
		Іноді не виконує доручення вчителя.	2
		Не виконує доручення вчителя.	1

Джерело: Погоскіна Т. Формування культури поведінки молодших школярів у позаурочній діяльності в умовах НУШ : кваліфікаційна робота магістра спеціальності 013 «Початкова освіта». Запоріжжя: ЗНУ, 2021. 70 с.

Програма занять з формування культурної поведінки в молодших школярів у позаурочній діяльності

Таблиця Б

Поурочно-тематичне планування позаурочної діяльності з формування культури поведінки молодших школярів

Розділ програми/ кількість годин	Тема заняття	Кіль- кість годин	Характеристика видів діяльності що навчається	Універсальні навчальні дії	Матеріально-технічне забезпечення
1	2	3	4	5	6
1. Вчимося дружити <i>4 години</i>	1.1 «Посієш характер пожнеш долю»	1	1. Знайомиться з поняттям «звичка». 2. Формування негативного ставлення до шкідливих звичок. 3. Визначення користі звички.	Предметні результати: - знає, що саме коштовне в дружбі – любов і повага друг до друга, згода й взаємна допомога; - оцінює характер взаємин з однолітками; - знає правила прийому гостей і поведінки в гостях, правила поведінки за столом.	Записи прислів'їв, плакат кольору веселки, мультимедіа, музичний супровід, картки.
	1.2 «Ми молодші школярі»	1	1. Проводить хронометраж дня, аналізує свій розпорядок дня, корегує його. 2. Оцінює свої дії по підготовці домашніх завдань, праці, чергувань.		Аркуші А4, кольорові олівці.

Продовження таблиці Б

1	2	3	4	5	6
	1.3 «Ти та твої друзі»	1	1. Формує вистави про поняття «дружба», «друг». 2. Розбудовує вміння бачити, розуміти, оцінювати почуття й учинки інших, мотивує, пояснює свої судження. 3. Розбудовує комунікативні навички та формування ігрової культури.	Метапредметні результати: - ухвалює й зберігає цільові настанови уроку, сформульовані разом із учителем; - освоює початкові форми особистісної рефлексії через оцінку взаємин - з однолітками, порівнює інтереси й захоплення; - формулює з їхньою допомогою правила етикету; - взаємодіє в групі при виконанні навчальних завдань, бере участь у рольовій грі відповідно до заданих умов; - активно використовує мовленнєві засоби для вирішення комунікативних і пізнавальних завдань, обговорює морально-етичні аспекти дружби; - формулює висновки з вивченого матеріалу.	Пісня «Дружба», «цеглинка» для побудови «Будинку дружби».
	1.4 «Шукаю друга»	1	Сприяє формуванню понять «дружба», «друг», уявлення про якості, необхідні у дружбі	Особистісні результати: усвідомлює цінність дружби, згоди, взаємодопомоги між людьми, цінує добрі й слушні вчинки й прагне їх робити.	Аркуші А4, клей-олівець, картки з назвою рис характеру, маркер, записи дитячих пісень про дружбу, мультфільми, проектор, екран, комп'ютер

Продовження таблиці Б

1	2	3	4	5	6
2. Я власник своїх емоцій 5 годин	2.1 «Я й мій настрій»	1	Вчиться бути здоровішим і душею й тілом, прагне творити своє здоров'я, застосовуючи знання й уміння згідно із законами природи, законами буття.	Особистісні: вчиться усвідомлювати й визначати (називати) свої емоції; - формує вміння усвідомлювати й визначати емоції інших людей; співчувати іншим людям, співпереживати. Пізнавальні: витає інформацію, представлену у різних формах (суцільний текст; несучільний текст – ілюстрація, таблиця, схема); – переробляє й перетворює інформацію з однієї форми в іншу (становити план, таблицю, схему). Комунікативні: – оформляє свої думки в усній і письмовій формі з урахуванням мовленнєвої ситуації; – адекватно використовує мовленнєві засоби для розв'язку різних комунікативних завдань; володіє монологічної й діалогічної формами мови.	Фонограми пісень, квітка, правила, шаблони, фарби
	2.2 «Я можу управляти своїм настроєм»	1	1. Формує навички конструктивної поведінки в проблемних ситуаціях. 2. Формує вміння використовувати різні приймання прояву почуття.		Кольорові олівці, аркуші А4, фарби
	2.3 «Як виразити свої емоції»	1	1. Вчиться виражати свої емоції й почуття. 2. Розбудовує здатність стримувати себе й виражати почуття гніву, страху, злості в соціально прийнятній формі.		Демонстраційні картки із зображенням емоцій, конверти із завданнями й питаннями,.
	2.4 «Емоції. Спілкування»	1	1. Знайомиться з поняттям «емоції». 2. Усвідомлює власні емоції.		Альбоми для малювання, фотографічні зображення емоцій дітей і дорослих, музичні композиції, моделі квітів.
	2.5 «Моя поведінка»	1	Формує вміння аналізувати свої вчинки, розбудовує вміння прогнозувати наслідку вчинків і коректувати своя поведінку.		Картки для гри «Добре погано», картинки для бесіди.

Продовження таблиці Б

1	2	3	4	5	6
			2. Виховує прагнення робити добрі справи й гарні вчинки.		
3. Зустрічі із самим собою 5 годин	3.1 «Що я знаю про себе?»	1	Формує образ Я, уміє говорити про себе в першій особі, формує вистава про свій зовнішній вигляд, про елементарних навичках догляду за своєю особою й тілом.	Пізнавальні: узагальнює отриманий досвід взаємодії в групі; - забезпечує зворотний зв'язок від групи; - розбудовує вміння виявляти й ухвалювати підтримку навколишніх; - осмислює себе як члена групи, здатної надавати підтримку. Комунікативні: – висловлює й обґрунтовує свою точку зору; – слухає й чує інших, намагається ухвалювати іншу точку зору, бути готовим коректувати свою точку зору. Особистісні: – орієнтується в моральному змісті й змісті вчинків – своїх і оточуючих людей; -формує етичні почуття – совісті, провини, сорому – як регулятори моральної поведінки.	Дзеркало для гри-тренінгу
	3.2 «Що знають про мене навколишні?»	1	1. Знімає емоційна напруга у взаємодії з оточуючими людьми. 2. Створює атмосферу безпеки й підтримки.		Кольорові олівці, аркуші А4
	3.3 «Мій портрет у променях сонця»	1	Розповідає про те, як удома батьки називають його ласкаво.		Кольоровий папір, ножиці, кольорові олівці
	3.4 «Мої друзі»	1	Створює позитивне емоційне тло в різних видах діяльності, виховує взаємоповага, навчається ввічливому обігу один з одним.		Прислів'я про дружбу, вірші, паперова ромашка для гри «Ромашка»; конверти зі словами, що входять до складу прислів'їв; кольорові олівці й папір.
	3.5 «Наш клас»	1	Досягає внутрігрупового зімкнення; осмислює своє персональне «Я» як частини свого класу.		Тести

Продовження таблиці Б

1	2	3	4	5	6
4. Я серед інших людей 8 годин	4.1 «Наші права й обов'язки»	1	1. Здобуває знання про права й обов'язки дитину в суспільстві, правилах поведінки в школі. 2. Знайомиться з основним законом – Конституцією України, з «Конвенцією ООН про права дитини» і іншими документами, що відбивають права й обов'язки дітей.	Особистісні: - розбудовує пізнавальний процес, знаходить розв'язок проблеми, використовуючи знання, додаткову літературу, розбудовує моральне, правове виховання; формує толерантна свідомість школяра; - виховує відповідальність за правопорушення. Комунікативні: - уміє правильно користуватися не тільки вербальними, але й невербальними способами передачі інформації, підвищує ефективність спілкування; - виховує поважні відносини до один одному; знайомиться з метою курсу занять; - дає первісна вистава про значення спілкування в житті людини Пізнавальні: - формулює визначення поняття «спілкування»; - усвідомлює роль спілкування в житті суспільства й людини; - здобуває знання й навички культурного спілкування.	Презентація, ілюстрації, уривки з літературних творів, словники.
	4.2 «Сором'язливість і непевність у собі»	1	Сприяє формуванню допомоги собі в подоланні сором'язливості й непевності.		Анкети для учнів
	4.3 «Про що говорять наші жести»	1	1. Знайомиться з виразними рухами як невербальними засобами спілкування; тренується в невербальному спілкуванні. 2. Виховує відповідальне ставлення до дорученої справи й почуттю товариства.		Міні-плакати зі словами: поза, міміка, жест; індивідуальні завдання для груп; секундомір
	4.4 «Довіра в спілкуванні»	1	1. Розбудовує комунікабельність. 2. Формує позитивну установку на участь у занятті, відповідального ставлення до виконання завдань.		Ручки, невеликі листочки паперу для записів.

Продовження таблиці Б

1	2	3	4	5	6
	4.5 «Чи вмію я слухати?»	1	Розбудовує оунікативні здібності учнів: розбудовує навички сприйняття партнера по спілкуванню, навички розуміння оточуючих людей, навички невербального спілкування, розвитку спостережливості, формує вміння працювати в групах, навички самоаналізу. 2. Виховує повагу до навколишніх, сприяє формуванню навичок в інших учнів культури спілкування та поведінки.		Картки із завданнями для роботи в групах; комп'ютер, мультимедійний проектор і презентація до уроку
	4.6 «Чому впевненість відрізняється від самовпевненості»	1	1. Знайомиться з поняттями «самовпевненість» і «упевненість». 2. Порівнює самовпевненість і впевненість		Альбомні аркуші й кольорові олівці
	4.7 Обов'язки учня в школі й вдома	1	1. Розуміє поняття «обов'язок». 2. Розуміє необхідність виконання обов'язків. 3. Довідається обов'язків стосовно батьків, учителів, школи, класу.		Презентація «Обов'язку учня»
	4.8 «У дружбі сила»	1	Будує міст взаєморозуміння у відносинах між усіма людьми, активно виконує завдання.		Картки із завданнями й конкурсами, гри, презентація, проектор

Продовження таблиці Б

1	2	3	4	5	6
5. Ввічлива мова 6 годин	5.1 «Правила гарного тону»	1	1. Використовує доброзичливий тон у спілкуванні. 2. Оцінює характер спілкування (тон, інтонацію, лексику), поведінки в громадських місцях.	Особистісні: - виховує повага до особистості, уміє бачити й виділяти прекрасне; - розбудовує спостережливість і увага. Регулятивні: - самостійно формулює тему й цілі занять; - становить план розв'язку навчальної проблеми разом із учителем. Комунікативні: - адекватно використовує мовленнєві засоби для розв'язку різних комунікативних завдань; - володіє монологічної й діалогічної формами мови.	Картинки дітей з різною поведінкою для обговорення
	5.2 «Уживання ввічливих слів у спілкуванні»	1	Використовує в мові слова ввічливості. Бере участь у діалозі: висловлює свої судження по обговорюваній темі, аналізує висловлення співрозмовників, додає їхній висловлення.		Відеоматеріал, ілюстрації, проектор, комп'ютер, розповіді для обговорення
	5.3 «Етикетні діалоги, мовленнєві звички»	1	1. Дати поняття «діалог», навчити становити й правильно оформляти етикетні діалоги. 2. Розбудовувати вміння використовувати в діалогах увічливі слова. 3. Виховувати культуру спілкування.		Комп'ютер, екран, презентація.
	5.4 «Мистецтво робити компліменти»	1	Має вистава про комплімент як про вид мовленнєвих дій, спрямованих на підбадьорення співрозмовника.		Магнітофон, ІКТ.

Продовження таблиці Б

1	2	3	4	5	6
	5.5 «Увічлива відмова»	1	1. Знайомиться із засобами, що зм'якшують відмова: увічливими словами; поясненням причини відмови; обіцянкою виконати прохання згодом відповідними мімікою, жестами, тоном. 2. Закріплює вміння ввічливе відмовляти: вчиться доречної реакції на відмову; вчиться вживати в мові ввічливі форми відмови в проханні, у запрошенні.		Таблиці з опорними висловлюваннями, фонограма пісні ввічливить.
	5.6 «Портрет культурної людини»	1	1. З'ясовує що культурно, а що безкультурне? 2. Показує позитивний вплив на людину культури. 3. Формує думки про важливість прилучення до культури.		Відеоматеріал, ілюстрації, проектор, комп'ютер, розповіді для обговорення

Продовження таблиці Б

1	2	3	4	5	6
6. Правила й закони спілкування 6 годин	6.1 «Стили спілкування»	1	1. Розширює уявлення про стиль спілкування. - поглиблює знання про правила етикету. 2. Розбудовує вміння будувати позитивні відносини в суспільстві. 3. Виховує ціннісне ставлення до себе й іншим.	Комунікативні: – висловлює й обґрунтовує свою точку зору; – слухає й чує інших, намагається ухвалювати іншу точку зору, вчиться бути готовим коректувати свою точку зору; – домовляється й приходить до загального розв'язку в спільній діяльності; – ставить запитання. Особистісні: – вчиться усвідомлювати й визначати емоції інших людей; співчувати іншим людям, співпереживати; – вчиться почуттю прекрасного – умінню сприймати красу природи, дбайливо ставитися до всього живого; почувати красу художнього слова, прагнути до вдосконалювання власної промови; – любов і повага до Батьківщини, його мови, культури, історії. Пізнавальні: – користується словниками, довідниками; – здійснює аналіз і синтез; – установлює причинно-наслідкові зв'язки; – будує міркування.	Картки з текстами описами; фрагмент із мультфільмів; фонограма пісні, комп'ютер, проектор.
	6.2 «Що таке конфлікт?»	1	Формує вистава про конфлікт, розбудовує вміння розуміти причини виникнення конфліктних ситуацій і знаходить способи їх дозволу.	Особистісні: – вчиться усвідомлювати й визначати емоції інших людей; співчувати іншим людям, співпереживати; – вчиться почуттю прекрасного – умінню сприймати красу природи, дбайливо ставитися до всього живого; почувати красу художнього слова, прагнути до вдосконалювання власної промови; – любов і повага до Батьківщини, його мови, культури, історії. Пізнавальні: – користується словниками, довідниками; – здійснює аналіз і синтез; – установлює причинно-наслідкові зв'язки; – будує міркування.	Бланк тесту « чи Вмієте ви тримати себе в руках конфліктної ситуації?», ручки кулькові, аркуші паперу
	6.3 «Конфліктні емоції»	1	1. Оцінює адекватно ситуацію й запобігає конфліктам. Самостійно формує правила колективної гри, роботи.	Особистісні: – вчиться усвідомлювати й визначати емоції інших людей; співчувати іншим людям, співпереживати; – вчиться почуттю прекрасного – умінню сприймати красу природи, дбайливо ставитися до всього живого; почувати красу художнього слова, прагнути до вдосконалювання власної промови; – любов і повага до Батьківщини, його мови, культури, історії. Пізнавальні: – користується словниками, довідниками; – здійснює аналіз і синтез; – установлює причинно-наслідкові зв'язки; – будує міркування.	Таблиці для виконання вправи «Алфавіт емоцій».
	6.4 «Стили поведінки в конфлікті»	1	Висловлює припущення про наслідки недобрих учинків (у реальному житті, героїв добутків).	Особистісні: – вчиться усвідомлювати й визначати емоції інших людей; співчувати іншим людям, співпереживати; – вчиться почуттю прекрасного – умінню сприймати красу природи, дбайливо ставитися до всього живого; почувати красу художнього слова, прагнути до вдосконалювання власної промови; – любов і повага до Батьківщини, його мови, культури, історії. Пізнавальні: – користується словниками, довідниками; – здійснює аналіз і синтез; – установлює причинно-наслідкові зв'язки; – будує міркування.	Папір для вправи «Сніжинки» і «Малюнок удвох».

Продовження таблиці Б

1	2	3	4	5	6
	6.5 «Погано одному»	1	Вчиться долати сором'язливість, набуває впевненості в собі, виховує почуття товариства, взаємодопомоги		Бесіди, розбір ситуацій, ігри.
	6.6 «Творче заняття «Я в різних життєвих ролях».	1	1. Передає цінності поважного й серйозного ставлення до своїх і чужих почуттів. 2. Розбудовує комунікативні здатності.		Бесіди, відеоматеріал, ілюстрації, проектор, комп'ютер

Джерело: Авторська розробка

АНКЕТА

для експертної оцінки педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів

Шановний експерт!

Просимо Вас ознайомитися з наданими Вам інформаційними матеріалами щодо розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності вчителя з формування культури поведінки молодших школярів. Після цього оцініть, будь-ласка, як самі умови та зміст, так і доцільність їх застосування в молодших класах закладів загальної середньої освіти України.

Для здійснення оцінки просимо Вас зробити позначку будь-яким зручним способом на запропонованих шкалах, розташованих після певних запитань та тверджень. При бажанні, виразіть свою думку в довільній формі на окремому аркуші.

1. Оцініть, будь ласка, актуальність розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності:

а) для **вчителів** початкових класів:

б) для **молодших школярів**:

2. Оцініть, будь ласка, рівень передбачуваної інноваційності розроблених педагогічних умов та змісту роботи з формування культури поведінки:

а) в діяльності **вчителя** початкових класів:

б) в діяльності *молодших школярів*:

3. Оцініть, будь ласка, рівень впливу розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності:

а) на систему *умінь вчителів* початкових класів:

а) на рівень сформованості *культури поведінки* молодших школярів:

4. Оцініть, будь ласка, рівень ініціативності при застосуванні розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності:

а) у *вчителів* початкових класів:

а) у *молодших школярів*:

5. Оцініть, будь ласка, рефлексивність при застосуванні розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності:

а) можливість самоаналізу діяльності *вчителів* початкових класів:

а) можливість самоаналізу діяльності *молодших школярів*:

6. Оцініть, будь ласка, результативність діяльності при застосуванні розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності:

а) *вчителя* початкових класів:

а) *молодших школярів*:

7. Оцініть, будь ласка, зворотний зв'язок при застосуванні розроблених педагогічних умов та змісту позаурочної діяльності:

а) рівень сприйняття розробок *вчителями* початкових класів:

а) рівень зацікавлення розробками у *молодших школярів*:

Повідомте, будь ласка, деякі відомості про себе:

Прізвище, ім'я, по-батькові

Науковий ступінь

Вчене звання

Місце роботи

Посада

Стаж роботи

Дата

Підпис

Дякуємо Вам за надану допомогу в роботі!

Джерело: Авторська розробка